

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Český protestantismus a osmanské výboje

Luboš Báča

Bakalářská práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Luboš Báča**
Osobní číslo: **H13002**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Český protestantismus a osmanské výboje**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky**

Zásady pro vypracování:

Student nejprve stručně přiblíží situaci ve střední Evropě doby reformace a habsbursko-osmanských válek se zaměřením na postoje představitelů reformace k islámu a osmanské říši a na vztah náboženství a politiky v uvedeném období. V hlavní části práce pak v tomto kontextu rozebere přístupy k islámu a Osmanům u českých protestantů 16.-17. století (především Václava Budovce z Budova a Jana Amose Komenského). Zvláštní pozornost bude věnovat napětí mezi protiislámskými postoji protestantské ortodoxie a tzv. kalvinoturcismem, tedy představou o jakési vzájemné blízkosti mezi protestanty a Osmany.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

BOBZIN, Hartmut. Der Koran im Zeitalter der Reformation: Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa. Stuttgart: Steiner, 1995.

BUDOVEC z Budova, Václav. Antialkorán. Ed. Noemi Rejchrtová. Praha: Odeon, 1989.

CARDINI, Franco. Islám a Evropa. Praha: Lidové noviny, 2004.

DELUMEAU, Jean. Strach na Západě ve 14.-18. století I, II. Praha: Argo, 1997 a 1999.

KROFTA, Kamil. My a Maďaři v bojích s Turky. Praha: Státní tiskárna, 1934.

MENDEL, Miloš - OSTŘANSKÝ, Bronislav - RATAJ, Tomáš. Islám v srdci Evropy. Praha: Academia, 2012.

RATAJ, Tomáš. České země ve stínu pŕlměsíce: Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí. Praha: Scriptorium, 2002.

STORCHOVÁ, Lucie (ed.). Mezi houfy lotrů se pustiti...: České cestopisy o Egyptě 15.-17. století. Praha: Set out, 2005.

VAUGHAN, Dorothy. Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700. Liverpool: University Press, 1954.

WHEATCROFT, Andrew. Nepřítel před branami: Habsburkové a Osmani v bitvě o Evropu. Praha: Sloart, 2010.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Vít Machálek, Ph.D.

Katedra religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2016**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2015

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 29. 3. 2017

Luboš Báča

Poděkování

Chtěl bych poděkovat Mgr. Vítu Machálkovi, Dr., Th.D. za vedení mé bakalářské práce, bez jeho rad a pomoci bych tuto práci nenapsal. Také bych rád poděkoval Mgr. Janě Pilařové za pomoc při gramatické kontrole práce. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat Strahovské knihovně za možnost prostudování knihy Proti Alchoránu a své rodině, která mi pomohla zejména s překlady cizojazyčných textů.

ANOTACE

Téma: Český protestantismus a osmanské výboje

Tato bakalářská práce na téma Český protestantismus a osmanské výboje pojednává o problematice shod a rozdílů křesťanství a islámu. Dále se zabývá dobou 16. a 17. století a osmanskými výboji do střední Evropy. Další oddíl je zaměřen na období reformace a pohled evropských autorů, zejména těch českých, na islám. Zvláštní pozornost je věnována dvěma významným osobnostem této doby -Václavu Budovci z Budova a Janu Amosi Komenskému. Cílem této práce je v komparaci přístupů vybraných autorů poukázat na protiislámské postoje v dílech českých autorů a na myšlenku spojení českých protestantů s Turky, označovanou pojmem kalvinoturcismus.

Klíčová slova: Křesťanství, Islám, Osmanská říše, Václav Budovec z Budova, Jan Amos Komenský, kalvinoturcismus

ANNOTATION

Title: Czech Protestantism and raids of the Ottoman Empire

This bachelor thesis entitled “Czech Protestantism and raids of the Ottoman Empire” analyses similarities and differences between the Christianity and the Islam. Furthermore, it focuses on raids of the Ottoman Empire to the Eastern Europe in the 16th and 17th century. Another chapter covers the Reformation and views of the European authors, especially the Czech ones, on the Islam. Particular attention is paid to two significant figures – Václav Budovec from Budov and Jan Amos Komenský. Based on the comparison of approaches of the selected authors, the main objective of the thesis is to identify the Anti-Islamic attitudes in their work and thoughts about alliance between the Czech Protestants and Turks – so called Calvinoturcism.

Keywords: Christianity, Islam, Ottoman Empire, Václav Budovec of Budov, John Amos Comenius, Calvinoturcism

OBSAH

Úvod	8
1. Křesťanství a islám	11
2. Evropa v 16. a 17. století	15
2.1. Osmanské výboje ve střední Evropě	15
2.2. Reformace	21
2.3. Evropští autoři 16 a 17. století a osmanská hrozba	23
3. České země v 16. a 17. století	28
3.1. Náboženský vývoj v Českých zemích	28
3.2. Přístupy českých autorů 16. a 17. století k islámu	33
3.2.1. Martin Kabátník	34
3.2.2. Bartoloměj Dvorský	36
3.2.3. Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic	37
3.2.4. Václav Budovec z Budova	40
3.2.5. Jan Amos Komenský	47
4. Komparace přístupů českých autorů 16. a 17. století	56
Závěr	61
Bibliografie	63
1. Kanonické texty	63
2. Rukopisy a staré tisky	63
3. Edice a překlady pramenů	63
4. Slovníky a encyklopedie	65
5. Články, příručky, Monografie, a sborníky	65

Úvod

Tématem mé bakalářské práce je *Český protestantismus a osmanské výboje*. Toto téma mě velmi zaujalo z toho důvodu, že Václav Budovec z Budova, který napsal proti islámu polemické dílo *Antialkorán*, provázel tureckou delegaci po Praze v době před bitvou na Bílé hoře, kdy čeští protestantští stavové jednali o možnosti spojení s Osmanskou říší proti Habsburkům.

Zajímalo mě, proč se autor, který zastával protiislámské postoje, účastnil tohoto jednání jako průvodce tureckého vyslance v Praze. To byl první důvod, proč jsem se začal více zajímat o český protestantismus a osmanské výboje do střední Evropy. Dalším autorem, který mě v tomto kontextu zaujal, byl Jan Amos Komenský a jeho nejednoznačný přístup k Turkům. Tyto důvody mě vedly k myšlence napsat na toto téma bakalářskou práci.

V této práci se chci zaměřit na osmanské výboje v 16. a 17. století do střední Evropy a s tím související přístupy českých autorů píšících o islámu a Osmanech. V první kapitole, v obecné části práce, se nejprve zaměřím na rozdíly mezi křesťanstvím a islámem, tedy na dvě náboženství, která budou stěžejní pro tuto práci.¹

Důvod, proč začínám stručnou problematikou shod a rozdílů těchto náboženství, je ten, že všichni autoři, o kterých budu pojednávat, se hlásili ke křesťanské víře, většina z nich potom byli protestanti. Právě náboženské přesvědčení těchto autorů bylo, podle mého názoru, významnou příčinou toho, že tito autoři psali a polemizovali s islámem, zejména v některých věroučných tématech, frekventovaných právě v tomto období.

Ve druhé kapitole přiblížím situaci v Evropě 16. a 17. století. Nejprve se zaměřím na osmanské výboje do střední Evropy, konkrétně na období od roku 1521, kdy dal sultán Süleyman povel k tažení na Balkán. Skončím potom rokem 1699, kdy došlo k uzavření Karloveckého míru mezi Habsburky a Osmany.²

Dále se v této kapitole pokusím stručně přiblížit dobu reformace a postoje vybraných evropských autorů této doby k islámu. Zvláště se zaměřím na dva různé pohledy autorů tohoto období na islám. Za prvé si budu všimnout protiislámských postojů reformačních autorů. Za druhé potom v konfesních polemikách spojování jednotlivých konfesí s Osmany, zvláště se zaměřím na představu údajné blízkosti kalvinistů s muslimy, označované jako tzv. kalvinoturcismus.³

¹ Viz kap. 1.

² Viz kap. 2.1.

³ Viz kap. 2.3.

Fenomén kalvinoturcismu budu pro účely své práce chápat jako údajný sklon protestantů spojovat se s Turky. Moje definice tohoto fenoménu se úplně nekryje s používáním tohoto pojmu v 16. století, v té době autoři poukazovali pouze na náboženskou podobnost těchto náboženství.

Hlavním předpokladem, který budu ve své práci chtít tedy ověřit, je, nakolik se v dílech českých autorů objevovala představa spojení Českých bratří⁴ s Turky, tedy tzv. kalvinoturcismus. Také mě zajímá role islámu v polemikách doby reformace a osmanských výbojů.

Ve třetí kapitole se chci zabývat mimo jiné fenoménem kalvinoturcismu, konkrétně spojením Jednoty bratrské s Osmany proti Habsburkům. Nejprve však chci přiblížit nábožensko-politický vývoj českých zemí v uvedeném období.⁵ Hlavní část mé práce bude představit přístupy českých autorů k islámu a Osmanům. Zaměřím se konkrétně na pět, dle mého názoru, významných českých autorů, kteří v tomto období psali o islámu. V poslední kapitole potom srovnám přístupy těchto autorů k islámu a Osmanům.⁶

V této práci jsem pracoval jak s primárními, tak sekundárními zdroji. Použil jsem zejména literaturu dostupnou v českém jazyce, zároveň jsem ale při studiu některých knih využil také literaturu psanou v angličtině, němčině a latině.

Všechny primární a sekundární zdroje, které jsou dostupné v digitální podobě, jsem použil v roce 2017. Primární literaturu jsem rozdělil na kanonické texty, rukopisy a staré tisky, edice a překlady pramenů.

Nejvýznamnějšími spisy primární literatury jsou díla Václava Budovce z Budova *Antialkorán*,⁷ Bartoloměje Dvorského *Proti Alchoranu*⁸, Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic *Cesta do Země svaté a do Egypta* Sv. 1–2.⁹ a Martina Kabátníka, *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*.¹⁰ Nesmím také opomenout krátký, ale pozoruhodný text Jana Amose Komenského, tedy jeho předmluvu k překladu Bible do turečtiny, *Komenský sultánovi*¹¹. Spis Bartoloměje Dvorského jsem osobně prostudoval ve Strahovské knihovně v Praze, ostatní knihy potom v Národní knihovně v Praze.

⁴ Viz. Kap. 3.1.

⁵ Viz kap. 3.1

⁶ Viz kap. 4.

⁷ Václav Budovec z Budova, *Antialkorán*. ed. Rejchrtová Noemi, Praha: Odeon, 1989.

⁸ Bartoloměj Dvorský. *Proti Alchoranu*. Staré Město pražské: Jan Severin ml., 1542.

⁹ Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic. *Cesta do Země svaté a do Egypta*. Sv. 1–2. (Staročeská bibliothéka vydávaná nákladem Českého museum, č. 4.) ed. Karel Jaromír Erben. Praha: František Řivnáč, 1854–1855.

¹⁰ Martin Kabátník, *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. (Světová knihovna, č. 187.) ed. Justin Václav Prášek. Praha: J. Otto, 1894.

¹¹ Jan Amos Komenský, *Komenský sultánovi*, ed. V. T. Miškovská, Nový Orient, 1954, roč. 9, č. 2.

Sekundární literaturu jsem rozdělil na dvě části, první tvoří encyklopedie a slovníky, druhou potom články, příručky, monografie a sborníky. Chci také poukázat na dvě významná česká díla pojednávající o tématu mé práce, tato díla jsou dle mého názoru výborně napsaná a ve své práci z nich vycházím. Prvním dílem je kniha Tomáše Rataje *České země ve stínu půlměsíce*¹² a druhou knihou je *Islám v srdci Evropy*¹³ od autorů Miloše Mendla, Bronislava Ostránského a již zmíněného Tomáše Rataje.

Pokud jde o jazykovou formu mé práce, většina názvů a pojmů bude vysvětlena v samotné práci. Přesto chci zmínit v tomto úvodu, že pro slovo „Turci“ používám stejně jako jiní autoři, ze kterých jsem čerpal, synonymum „Osmani“. Také označení Rakousko používám jako synonymum pro Habsburskou monarchii. Dále potom jako synonyma používám slovo „protestanti“ a „evangelíci“. Evangelickou církev helvétského vyznání označuji jako „kalvinisty“, případně jako „reformované“, Evangelickou církev augsburského vyznání označuji potom jako „luterány“.

V této práci bude použita progresivní metoda. Tuto metodu použiji na historii Evropy a Českých zemích v 16. a 17. století, a také na posloupnost přístupů evropských a českých autorů tohoto období k islámu. Dále použiji komparativní metodu zejména v první kapitole, při srovnání shod a rozdílů mezi křesťanstvím a islámem. Komparativní metoda bude také použita v závěru mé práce, konkrétně pro jeden z cílů mé práce, tedy pro porovnání přístupů jednotlivých českých autorů k islámu a Osmanům.

¹² Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce: Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Dolní Břežany: Scriptorium, 2002.

¹³ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha: Academia, 2007.

1. Křesťanství a islám

V úvodní kapitole chci stručně srovnat dvě náboženství, kterých se týká větší část této práce. Nechci však kompletně religionisticky komparovat křesťanství a islám, ale zaměřím se jen na témata, která hrála významnou roli v polemikách 16. a 17. století. Konkrétně jde zejména o christologii a eschatologii, kterým je věnována další část této práce.

Obě náboženství se řadí mezi abrahámovská náboženství a spolu s judaismem je spojuje víra v jednoho Boha. V dalších věcech víry, jako je uctívání Boha, christologie nebo eschatologie, se ovšem zásadně liší. Proto se hlavně těmto tématům ve svých dílech věnovali evropští i čeští autoři 16. a 17. století.

Luboš Kropáček v článku *Islám očima křesťanské teologie* rozlišuje čtyři typy pohledů křesťanství na islám. První a nejstarší pohled označoval islám za antitrinitární herezi, ale už vzdělaní teologové si uvědomují, že tomu tak není, a proto islám označovali za pobloudilé náboženství. Tyto dva pohledy jsou nejčastěji využívány v 16. a 17. století. Další autoři také označují islám kromě jiného jako předstupeň křesťanství. Až novodobý postoj uznává islám jako plnohodnotné náboženství.¹⁴

Prvním rozdílem mezi srovnávanými náboženstvími je vnímání Boha. V islámu je stvořitel označován jako Bůh a arabsky nazýván Alláh. Ten je uctíván, je věčný, je stvořitelem a pánem vesmíru a všech světů.¹⁵ Vyznání islámské víry, které se nazývá *Šaháda* a je jedním z pěti pilířů islámu, začíná větou: „Vyznávám, že není božstva kromě Boha.“ V křesťanství ani islámu není možné Boha poznat, nebo si ho představit, protože je lidsky nepochopitelný. Obě náboženství také kladou důraz na neexistenci jiného Boha, kromě tohoto jediného transcendentního Boha.

„V Boha Otce Všemohoucího, Stvořitele nebe i země. I v Ježíše Krista, Syna Jeho jediného, Pána Našeho, jenž se počal z Ducha svatého, narodil se z Marie Panny, trpěl pod Pontským Pilátem, byl ukřižován, umřel a pohřben jest. Sestoupil do pekel, třetího dne vstal z mrtvých, vstoupil na nebesa, sedí po pravici Boha Otce Všemohoucího, odtud přijde soudit živé i mrtvé. Věřím v Ducha svatého, svatou církev obecnou, společenství svatých, odpuštění hříchů, těla z mrtvých vzkříšení či život věčný.“¹⁶

Právě christologická část, apoštolského vyznání víry, obsažená v předešlém odstavci tvoří hlavní polemiky mezi křesťanstvím a islámem, který odmítá celé učení o Nejsvětější Trojici. Podle názoru muslimů christologie odporuje jedinství Boží a pokládají ji za formu polyteismu, takzvané „přidružování k Bohu“, které nazývají širk.¹⁷ Právě učení o Nejsvětější

¹⁴ Luboš KROPÁČEK, „Islám očima křesťanské teologie“, s. 115-126.

¹⁵ Hammudah ABDALATI, *Zaostřeno na islám*, s. 15.

¹⁶ Luboš KROPÁČEK, *Duchovní cesty islámu*, s. 228.

¹⁷ Tamtéž.

Trojici určuje rozdíl mezi unitárním a trinitárním monoteismem, a je předmětem mnoha polemik.

Islám svou víru staví na pěti pilířích islámu, jedná se o šahádu (vyznání), salát (modlitbu), zakát (almužnu), sawm (půst o ramadánu) a hadždž (pout' do Mekky).¹⁸ Křesťanství má oproti tomu svátosti, katolíci jich mají sedm, ale všichni křesťané se shodují pouze na dvou, a to na eucharistii, označovanou jako Večeře Páně, nebo svaté přijímání, ve které křesťané přijímají víno a chléb jako krev a tělo Kristovo. Při této svátosti by měl být přítomen Kristus, to je ovšem předmětem sporů v křesťanství.¹⁹ Druhou svátostí je křest.

Rozdíl mezi těmito dvěma náboženstvími panuje také v přístupu k Bibli a Koránu, protože pro křesťanství je hlavní autoritou Ježíš, v islámu je primární autoritou Korán. Bible neboli křesťanský kánon, se utvářel téměř čtyři staletí a skládá ze z Nového a Starého zákona. Starý zákon převzali křesťané od židů. Nový zákon se skládá ze čtyř evangelií, Skutků apoštolů, listů apoštolů a Apokalypsy (Zjevení).²⁰

Islám chápe Korán jako přímé slovo Boží, existující od věčnosti, které bylo zjeveno proroku Muhammadovi. Muhammad text zprvu uchovával pouze v paměti a až po jeho smrti bylo nutné Korán písemně zapsat. Korán byl sepsán komisí, která v Medíně v letech 651-656 vypracovala a uspořádala kánonické znění knihy, která má 114 súr.²¹ Spolu s Koránem tvoří *šar'iu* (Boží zákon) ještě záznamy a výroky Muhammada, tzv. (hadíthy). Islám na rozdíl od křesťanství nemá církev, ale *ummu*. Tento výraz označuje obec věřících, v Koránu se objevuje jako synonymum pro muslimy.²²

V obou náboženstvích došlo k rozdělení. V islámu po Muhammadově smrti roku 632 vznikl spor o nástupnictví a nároky si dělal jeho nejbližší příbuzný bratranec Alí. Muhamadovým nástupcem byl nakonec zvolen chalífa Abu Bakr z prorokova kmene Kurajšovců. Alí se stává roku 656 posledním ze čtyř chalífů, které šiité uznávají. Po jeho smrti vznikly dvě hlavní tradice, sunnitský a šiitský islám.²³ Křesťanství bylo relativně jednotné do 11. století, kdy došlo k rozkolu mezi katolíky a pravoslavnými, v 16. století potom dochází k reformaci, která oddělila od katolíků protestanty.

Proroci existují v křesťanství i v islámu, jsou to ti, kteří přinášejí zvěst o Bohu. V křesťanském chápání proroci ohlašovali Kristův příchod, v islámu poslové božího zákona

¹⁸ Tamtéž s. 91

¹⁹ Helena PAVLINCOVÁ a kol., *Slovník Judaismus – křesťanství – islám*, s. 296.

²⁰ Mircea ELIADE – Ioan P. CULIANU, *Slovník náboženství*, s. 154.

²¹ Luboš KROPÁČEK, *Duchovní cesty islámu*, s. 28-29.

²² Bronislav OSTŘANSKÝ, *Atlas muslimských strašáků aneb Vybrané kapitoly z „mediálního islámu“*, s. 166.

²³ Felix TAUER, *Svět islámu*, s. 40-42.

tvoří řadu po sobě přicházejících zvěstovatelů: Adam (Ádam), Noe (Núh), Abraham (Ibráhím), Mojžíš (Músá), David (Dávúd), Ježíš (Ísá).²⁴

Abraham je prorokem, který spojuje všechny tři monoteistická náboženství. Důležitost Abrahama odkazuje k jeho synům, protože muslimové Abrahama považují za hanífu, tzv. pravého monoteistu, a pokládají se za potomky Izmaela, kterého měl zplodit Abraham s otrokyní (podle Bible), s manželkou Hagarou (podle Koránu). Židé a křesťané by potom měli být potomky Izáka, kterého Abraham měl se svojí ženou Sárrou.²⁵

Hlavní dogmatický rozdíl mezi těmito náboženstvími je dán vírou v Ježíše Krista. V Koránu, je Ježíš „pouhým prorokem, který má při posledním soudu spasit duše a nastolit pravé náboženství Boží.“²⁶ V křesťanství je Ježíš označován jako Syn Boží, jeho božství je v Bibli několikrát naznačeno, například „Já a Otec jedno jsme.“ (Jan 10:30)

Naproti tomu se islám, spolu například s ariánstvím a nestoriánstvím, řadí mezi tzv. chudé christologie, které označují Ježíše „jen“ za člověka ve službách Boha, jak dokazuje část Koránu, kde Ježíš říká: „Já jsem služebníkem Božím, On dal mi Písmo a učinil mě prorokem.“(19:31:30)

Část autorů zabývajících se islámem předpokládá, že se Muhammad dostal do kontaktu s křesťany, znal christologické články víry, měl představu o rozkolu mezi křesťany a přiklonil se na stranu informátorů z nepravověrných sekt.²⁷

Nejvíce se rozšířily legendy o nestoriánském mnichu Sergiovi či Bahírovi, které jsou známé i z muslimské strany. Tento mnich měl údajně svést Muhammada k herezi.²⁸ Tyto legendy byly jedním z důvodů, proč byl islám v době Turecké expanze řazen mezi hereze a proč byl Muhammad nazýván Antikristem.

Samotné slovo hereze potom pochází z řeckého αἵρεσις, *hairesis*, výběr²⁹ (jednostranný), znamená určitou sektu či školu, například filozofů, kteří si zvolili specifický styl myšlení či výkladu a drží se jej. Samo o sobě je toto slovo neutrálním termínem, který nemá nezbytně pejorativní konotace. Ve skutecích apoštolů se ho užívá, mluví-li se o saducejích a farizejích (5,17, 15,5).³⁰ V rámci křesťanství bylo použito pojmu hereze k označení teologického nesouhlasu s oficiální doktrínou.³¹ Teologové přirovnávali herezi

²⁴ Helena PAVLINCOVÁ a kol., *Slovník Judaismus – křesťanství – islám*, s. 425.

²⁵ Karen ARMSTRONGOVÁ, *Dějiny Boha*, s. 190-1.

²⁶ Hammudah ABDALATI, *Zaostřeno na islám*, s. 159.

²⁷ Luboš KROPÁČEK, *Duchovní cesty islámu*, s. 229.

²⁸ Tamtéž s. 240.

²⁹ *Malý encyklopedický slovník A - Ž*, s. 378.

³⁰ Ian HAZLETT, *Rané křesťanství: počátky a vývoj církve do roku 600*, str. 183.

³¹ ELSER, M., S. EWALD a G. MURRER, ed. *Encyklopedie náboženství*, s. 102.

k dílu ďábla, moru, malomocenství a vnímali ji jako hrozbu, která přišla z východu a byla původcem všeho zla.³²

Častým předmětem křesťansko-muslimských kontroverzí je Ježíšovo ukřižování, které muslimové neuznávají. Podle nich bylo ukřižování Ježíše naplánováno, poprava se skutečně odehrála a někdo byl ukřižován, ale nebyl to Ježíš. Ten měl být podle muslimů zachráněn Bohem, který mu přišel na pomoc a korunoval jeho poslání na zemi tím, že ho zachránil před smrtí a pozvedl ho vysoko na nebesa.³³

Konci světa má předcházet v obou tradicích příchod Antikrista (2. Te. 2:3-4), který se objevuje v křesťanské i muslimské eschatologii. Je považován za falešného mesiáše a svým učením oklame spoustu lidí.³⁴ V islámské eschatologii sestoupí Kristus, syn Mariin na svět a zabije Antikrista. Potom obkličí Ježíše a jeho následovníky nájezdníci Gog a Magog (představa pochází z Bible: Gn 10:2, Ez 38 a 39),³⁵ ale Ježíš poprosí Alláha a ten na ně pošle červy, kteří je zabijí.³⁶

Křesťanství i islám věří ve vzkříšení mrtvých při posledním soudu. Křesťané podle Nového zákona věří, že na konci pozemských dějin přijde Ježíš Kristus soudit živé i mrtvé (Mat. 25:31-33) a vynese poslední soud nad lidmi, jak je také psáno: „Kdo uvěří a přijme křest, bude spasen, kdo však neuvěří, bude odsouzen.“ (Marek 16:16) Spaseni mohli být i ti, kteří Krista nepoznali, avšak soucítili s trpícími. (Mat. 25:34-46)

V Koránu, dvojí zatroubení anděla Isráfíla vzkřísí mrtvé a ti se shromáždí k poslednímu soudu. Zjeví se Bůh a lidé budou souzeni podle víry a skutků, spravedliví půjdou po pravici do ráje a nehodní po levici do pekla.³⁷

Jak je vidět, tak křesťanství a islám mají spoustu společných, ale zároveň i rozdílných věroučných bodů. Právě přístupy k těmto bodům budou, převážně u českých protestantských autorů 16. a 17. století, tvořit hlavní částí této práce. Všechny přístupy vybraných autorů potom shrnu v poslední kapitole.³⁸

³² David ZBÍRAL, *Největší hereze: dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*, s. 99-111.

³³ Hammudah ABDALATI, *Zaostřeno na islám*, s. 161.

³⁴ Bronislav OSTŘANSKÝ, *Atlas muslimských strašáků aneb Vybrané kapitoly z „mediálního islámu“*, s. 25.

³⁵ Luboš KROPČEK, *Duchovní cesty islámu*, s. 83.

³⁶ *Zahrady spravedlivých: Sbíрка výroků proroka Muhammada*, s. 502.

³⁷ Luboš KROPČEK, *Duchovní cesty islámu*, s. 83.

³⁸ Viz kap. 4.

2. Evropa v 16. a 17. století

V této kapitole bych se chtěl zaměřit na dobu raného novověku. Rozdělím ji na tři části a první z nich bude věnovaná přehledu osmanských výbojů do střední Evropy.

Nechci komplexně shrnout osmanské výboje jako celek, ale zaměřit se hlavně na rakousko-turecké války. Začnu bitvou u Moháče 1526 a obléháním Vídně roku 1529, budu pokračovat již zmíněnými rakousko-tureckými válkami, které vyvrcholily roku 1683 druhým neúspěšným obléháním Vídně a uzavřením Karlovičského míru roku 1699.

Tématem další kapitoly by potom měly být duchovní dějiny Evropy raného novověku, doba reformace a postoje k Turkům. Důležitým tématem mé práce bude spojování jak katolíků, tak hlavně protestantů s islámem. Chci se také zaměřit na významné evropské autory této doby, kupříkladu na Martina Luthera, Jana Kalvína, Theodora Bibliandera a na jejich vnímání turecké hrozby.

2.1. Osmanské výboje ve střední Evropě

Expanze Osmanů do střední Evropy a rakousko-turecké války nebyly pouze střetem mocenským mezi rakouskou větví Habsburků a osmanskou říší, ale také náboženským. Habsburkové se totiž považovali za představitele křesťanství, stejně jako Turci se viděli jako zástupci islámu.

První historická zmínka o Osmanech se datuje do roku 1301, kdy jejich vojsko vítězí nad byzantským vojskem o síle 2000 mužů. Toto datum je vstupem Osmanů do historie.³⁹ Osmanské území při svém vzniku nebylo velké, ale Osmané využili situace a rozšiřovali své území.⁴⁰ Ve 14. a 15. století dochází k častým bojům mezi Osmany a byzantskou říší. Historicky nejvýznamnější událostí 15. století je pád Konstantinopole po obléhání osmanskou armádou roku 1453.

V roce 1521 dal sultán Süleyman (1520-1566) povel k tažení na Balkán a dobyl Bělehrad, rok na to obsadily jeho jednotky Rhodos.⁴¹ Při druhém tažení roku 1526 Osmané v bitvě u Moháče porazili uherské vojsko. Při útěku z této bitvy zahynul Ludvík Jagellonský (1516–1526) a na český trůn nastoupil volbou českých stavů Ferdinand I. Habsburský (1526-1564). Süleyman spolu s částí uherských stavů ustanovil, po vítězství u Moháče, Jana Zápolského právoplatným králem Uher. Protiturecká část uherské šlechty ovšem zvolila

³⁹ Klaus KREISER – Christoph K. NEUMANN, *Dějiny Turecka*, s. 37.

⁴⁰ Felix TAUER, *Svět islámu*, s. 225.

⁴¹ Franco CARDINI, *Evropa a islám*, s. 188.

uherským králem Ferdinanda I. a Uhry se tak rozdělily mezi Jana Zápolského a Ferdinanda I.
42

Ferdinand I. se snažil vyjednávat s Turky. Jeho vyslanci dorazili do Konstantinopole v květnu roku 1528 a Ferdinand požadoval, aby Turci vyklidili řadu opevněných míst v Uhrách, což připadalo sultánovi absurdní. Jednání tedy skončila pohromou, která ohlašovala intervenci Turků v Uhrách.⁴³

V roce 1529 začalo další uherské tažení. K turecké armádě se přidal Jan Zápolský, po několika dnech dobyli Turci Budín a vytáhli na Vídeň. Obléhání začalo 21. září a trvalo tři týdny. Nakonec ale Süleyman zavelel k ústupu a dobývání bylo neúspěšné.⁴⁴ Druhá výprava proti habsburskému sídelnímu městu skončila v roce 1532 při obléhání pevnosti Kyseku (Kőszeg), které trvalo tři týdny a zpomalilo turecký postup. Mezitím Ferdinand I. shromáždil vojsko a Turci se nakonec museli stáhnout.

Roku 1533 byl uzavřen dočasný mír, jeho podmínkou bylo vyplacení 30 000 dukátů. Ferdinandův závazek platit sultánovi vyvolal sice vlnu kritiky, ale lze jej hodnotit jako dílčí úspěch habsburské diplomacie. Podařilo se mu odvrátit ohrožení rakouských zemí, a ukončit první rakousko-tureckou válku.⁴⁵

V roce 1538 Ferdinand uzavřel mír s Janem Zápolským. Ferdinand I. se měl stát po jeho smrti jediným uherským králem, na smrtelné loži však král Jan přijal přísahu svých baronů a nechal roku 1541 zvolit svého syna Jana Zikmunda králem Janem II.⁴⁶ Následně jeho volbu potvrdila Vysoká Porta.⁴⁷

Druhá rakousko-turecká válka (1541-1547) začala neúspěšným pokusem Ferdinanda I. o dobytí Budína. Osmané na to reagovali ofenzívou, při které jejich vojsko okupovalo Budapešť, následně ji připojili ke svému území a změnili na řádnou provincii. Sedmihradsko se stalo vazalským státem Osmanů a správou nad tímto územím byla pověřena rodina Zápolských. Podobné vazalské státy byly v celém teritoriu osmanské říše.⁴⁸

Uhry byly po této válce na dlouhá desetiletí rozděleny na tři části: tzv. budínský pašalik, který se stal částí osmanské říše, sedmihradské knížectví, které bylo vazalským státem Osmanů a tzv. Královské Uhry, toto území kontrolovali Habsburkové.⁴⁹ Poměry

⁴² Klaus KREISER – Christoph K. NEUMANN, *Dějiny Turecka*, s. 54.

⁴³ Josef JANÁČEK, *České dějiny: Doba předbělohorská, kniha 1, díl 2*, s. 64.

⁴⁴ Tamtéž s. 70.

⁴⁵ Václav VEBER et al., *Dějiny Rakouska*, s. 227-228.

⁴⁶ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 125-6.

⁴⁷ „Vysoká Porta“ - Ústřední vláda osmanské říše.

⁴⁸ Klaus KREISER – Christoph K. NEUMANN, *Dějiny Turecka*, s. 55.

⁴⁹ Václav VEBER et al., *Dějiny Rakouska* s. 229.

v Uhrách takto vytvořené, byly zafixovány roku 1547 mírem s Ferdinandem, jenž se zavázal platit Sultánovi 30 000 dukátů ročně.⁵⁰

Třetí rakousko-turecká válka (1551-1562) začala v roce 1551 snahou císařských žoldnéřů obsadit Sedmihradsko. Ti ovšem nedokázali čelit mnohem početnějším tureckým silám. V následujícím roce zahájili Osmané velké tažení a dobyly strategické uherské pevnosti, nicméně ani další dílčí úspěchy Osmanů v následujících letech, neskýtaly naději na zvrat vojenské situace.⁵¹ Výsledkem této války byla dohoda o osmiletém příměří.

Roku 1564 umírá Ferdinand I. a jeho nástupce Maxmilián I. (1564–1576) se snaží udržovat s Portou mírové vztahy. Snaha o vyřešení konfliktu diplomatickou cestou nebyla úspěšná a v roce 1566 odchází velké vojsko v čele se sultánem do Uherska. Tímto tažením začíná čtvrtá rakousko-turecká válka (1566-1568). Při dobývání hradu Sigetváru umírá sultán Süleyman a turecký postup je zastaven příchodem královských oddílů. 17. února 1568 je v Edirne uzavřeno příměří známé jako druhý Drinopolský mír.⁵²

Roku 1571 umírá Jan Zikmund bez potomků a sněm volí nového knížete, Štěpána Báthoryho. Legitimita všech dalších sedmihradských knížat je odvozována od jmenovací listiny Porty, která přislíbila osmanskou podporu proti vnitřní i vnější hrozbě.⁵³

7. října roku 1571 poráží vojsko Svaté ligy (aliance Španělska, papežského státu a Benátek) Osmany u Lepanta. Tato bitva je považována za zázrak, protože křesťané Turky konečně porazili, Maxmilián I. se však odmítl bitvy zúčastnit, protože se nechtěl prohřešit vůči dohodám, které uzavřel s Osmany.⁵⁴ V roce 1576 umírá Maxmilián I. a na trůn nastupuje Rudolf II. (1576–1612), který viděl obranu před Turky jako svoji křesťanskou povinnost.⁵⁵ Od svého nástupu proto usiloval o vyhnání Turků, dvorská válečná rada však v roce 1577 doporučuje Rudolfovi II. uchovat mír s Turky a posilovat obrannou linii.⁵⁶

V roce 1593 vypukla pátá turecko-rakouská válka (1593-1606), která byla označována jako „dlouhá“ nebo „patnáctiletá“. Císař se sice snažil usmířit sultána bohatými dary, ale neuspěl. V srpnu 1593 vyhlásil Murad III. (1574–1595) válku proti Uhrám. Na počátku války slavili Turci úspěchy a dobyli důležité pevnosti v Zadunají. Habsburské vojsko přešlo do

⁵⁰ Felix TAUER, *Svět islámu*, s. 262.

⁵¹ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, 131-132.

⁵² Vojtech KOPČAN, *Turecké nebezpečí a Slovensko*, s. 60-3.

⁵³ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 133.

⁵⁴ Franco CARDINI, *Evropa a islám*, s. 194-195.

⁵⁵ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 221.

⁵⁶ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 144.

ofenzívy během zimy 1593-1594 a donutilo Turky vyklidit většinu pevností v novohradské (nógradské) stolici.⁵⁷

Tento nečekaný úspěch přispěl k oživení myšlenky společného protitureckého postupu všech křesťanských mocností. Turci měli problémy v zemích, které spadaly pod jejich nadvládu. Sedmihradsko se připojilo k Svaté lize a Zikmund Báthory podepsal spojeneckou smlouvu s Rudolfem II. Rok 1596 však přál Turkům, ti dobyli Jager a ve tří denní bitvě u Mezökerezeszesu, porazili habsburské vojsko podporované Báthorym.⁵⁸

V následujících letech se podařilo císařské armádě dobýt pevnost Ráb a obléhat Budín, císařské vojsko však bylo ve špatném stavu a často docházelo ke vzpourám. Turkům se proto podařilo dobýt ztracená území zpět. Roku 1604 vypuklo protihabsburské povstání v Uhrách vedené Štěpánem Bočkajem, císařská strana se snažila záležitost řešit mírem, Bočkajovi slíbili Sedmihradsko a část Uher.⁵⁹

V roce 1606 podepsal císař s Osmany dohodu dvou rovnocenných partnerů stvrzenou na hranicích obou říší. Byla to smlouva rovný s rovným, protože v turecké verzi smlouvy dostává habsburský monarcha poprvé titul pádišáh, tedy stejný jako užíval sultán. Touto smlouvou byla ukončena patnáctiletá válka.⁶⁰

Po podpisu mírových smluv byla situace v Sedmihradsku nestabilní, protože v roce 1606 zemřel Bočkaj a jeho nástupce Zikmunda Rákócziho odstranil v březnu roku 1608 Gabriel Báthory, V roce 1613 však připravil Báthoryho o trůn jeho rádce Gabriel Bethlen podporovaný Turky.⁶¹

V roce 1618 vypuklo české povstání, které bylo také začátkem 30 leté války. Vládu v Čechách převzali čeští stavové, ti odmítli nástupnická práva Ferdinanda II. (1619-1637), který nastoupil po smrti císaře Matyáše (1612-1619). Českým králem byl zvolen Fridrich Falcký, který spolu s Gabrielem (Gáborem) Bethlenem roku 1619 dokonce táhl na Vídeň, avšak neúspěšně. Bethlen uzavřel s Ferdinandem mír, ale zároveň obsadil habsburskou část uherských zemí a nechal se uherskou šlechtou zvolit novým uherským králem.⁶²

Roku 1620 přistoupil Fridrich Falcký na jednání s Osmany, sultán Osman II. přijal posla Fridricha Falckého, a ten zase poslal své poselstvo do Prahy. V této době bylo do Konstantinopole vysláno poselstvo sedmi povstaleckých států – Čech, Moravy, Slezska, Horní a Dolní Lužice, Horních a Dolních Rakous a Gábora Bethlena, které nabízelo, že se

⁵⁷ Tamtéž s. 145.

⁵⁸ Tamtéž s. 146.

⁵⁹ Vojtech KOPČAN, *Turecké nebezpečnostvo a Slovensko*, s 102-105.

⁶⁰ Bernard LEWIS, *Dějiny Blízkého východu*, s. 115-6.

⁶¹ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 152.

tyto země stanou poplatnými vazaly Porty, pokud je Osmané podpoří proti Ferdinandově tyranii.⁶³

V létě roku 1620 habsburská armáda porazila v bitvě na Bílé hoře vojska českých stavů a zimní král Fridrich Falcký prchl ze země. Bethlen se sice snažil získat podporu Vysoké Porty, ale rozhodný okamžik pro podporu českých stavů promeškal a po dalších bojích s císařskými vojsky nakonec uzavřel v roce 1622 v Mikulově s císařem Ferdinandem mír.⁶⁴

V červnu roku 1626 předložili sedmihradští vyslanci Vysoké Portě plán útoku proti Habsburkům. Tento plán spojení Dánska, Švédska, Ruska, Sedmihradska, Turecka, Benátek, Francie, Anglie a Holandska proti Habsburkům se však neuskutečnil, Bethlen podepsal novou mírovou smlouvu roku 1626 s Habsburky a o rok později ji uzavřeli i Osmané s Habsburky.⁶⁵

Po smrti Gábora Bethlena zažilo Sedmihradsko nástupnickou krizi, nakonec byl zvolen na sedmihradský trůn Jiří I. Rákóczi, ten zmařil pokusy o své sesazení od Štěpána Bethlena, kterého podporovali Turci. Roku 1644 se Rákóczi připojil k švédsko-francouzské alianci a vytáhl proti Habsburkům, Turci ale měli uzavřenou mírovou smlouvu s Habsburky a pod hrozbou ztráty trůnu, musel Rákóczi tažení ukončit. Roku 1648 je podepsán Vestfálský mír⁶⁶, kterým končí třicetiletá válka.⁶⁷

Jiří II. Rákóczi v roce 1657 podporoval mladého habsburského nástupce Leopolda I. (1657–1705), jenž právě dosedl na uherský trůn. Zároveň přesvědčoval Leopolda o svém protitureckém postoji. Když byl v roce 1658 zvolen Leopold I. císařem, ujistil Portu, že nehodlá obětovat mír s Turky. Do měsíce proto vtrhlo do Sedmihradska 120 000 Turků a Tatarů a systematická destrukce Sedmihradska předčila události patnáctileté války.⁶⁸ V roce 1660 se Sedmihradsko opět stává součástí osmanské říše pod vedením velkovezíra Mehmeda Köprülü a jeho Syna Ahmeda.⁶⁹

Velkovezír Ahmed zahájil roku 1663 další tažení proti Uhrám a tím rozpoutal šestou turecko-rakouskou válku (1663-1664). Dobyl Nové Zámky a obsadil Nitru, Levic a Novohrad.

⁶² Václav VEBER et al., *Dějiny Rakouska* s. 268-270.

⁶³ Dorothy M. VAUGHAN, *Europe and the Turk*, s. 196.

⁶⁴ Vojtěch DANGL, *Bethlen proti Habsburkům*, s. 15-18.

⁶⁵ Tamtéž s. 25.

⁶⁶ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 155-6.

⁶⁷ Viz kap. 2.2.

⁶⁸ Tamtéž s. 158.

⁶⁹ Thomas MUNCK, *Evropa sedmnáctého století*, s. 227.

Císařské vojsko však roku 1664 podniklo ofenzívu a výsledkem tažení bylo uzavření Vasvárského míru na dvacet let.⁷⁰

Sedmá turecko-rakouská válka probíhala v letech 1683-1699. Turecký Velkovezír Kara Mustafa vytáhl k velkému tažení na Vídeň podporován protitureckou uherskou šlechtou, ačkoli sultán Mehmed IV.(1648-1687) byl proti.⁷¹ Dne 14. července celé turecké vojsko obklíčilo město. Velkovezír si dobytí Vídně představoval jako rozlousknutí vlašského ořechu, opak byl však pravdou. Prvních deset dnů se Osmané nepohnuli z místa. Třicet sedm dnů deset tisíc mužů bojovalo o starý vodní příkop, který rozděloval obrannou linii a stal se tak klíčem k dobytí města.⁷²

8. září všechno nasvědčovalo tomu, že Osmané Vídeň dobydou, obránce pobijí a Vídeň vylidní. Dlouho očekávané posily, Karel Lotrinský a polský král Jan III. Sobieski, však dorazili 12. září k Vídni a zaútočili na Turky. Kolem 18. hodiny Turci uvěřili, že je pro ně bitva ztracená, opustili ležení a dali se na útěk.⁷³

V dalším roce využila tzv. Svatá liga Habsburků, Polska a Benátek oslabení Osmanské říše k nové ofenzívě a zaútočila koordinovaně proti Turkům v Uhrách, Podolí, Moldávii a také ve Středomoří. Císařská vojska dobývala jednu tureckou pevnost za druhou. V srpnu roku 1685 obsadila Nové Zámky a v září 1686 padl Budín.⁷⁴

Roku 1687 porazili Habsburkové Turky v bitvě u Nagyvarsány a díky tomu byl roku 1688 dobyt Bělehrad. Následující rok byla podniknuta mohutná ofenzíva a turecké pevnosti na uherském území kapitulovaly. V roce 1690 nový velkovezír Mustafa Köprülü podnikl zuřivou protiofenzívu a dobyl zpátky pevnosti v severní části Balkánského poloostrova a dokonce i Bělehrad.⁷⁵

11. září 1697 vybojoval rakouský vojevůdce Evžen Savojský⁷⁶ významné vítězství s Turky u Zenty (Senty) a zasadil osmanským silám rozhodující úder. I díky jeho schopnostem byl v lednu roku 1699 uzavřen tzv. Karlovičský mír, Osmanská říše se definitivně vzdala Uher a Sedmihradska. Turecké nebezpečí sice neskončilo, ale přestalo hrát významnou roli v střeoevropských dějinách.⁷⁷

⁷⁰ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 159-160.

⁷¹ Franco CARDINI, *Evropa a islám*, s. 216.

⁷² Andrew WHEATCROFT, *Nepřítel před branami: Habsburkové a Osmané v bitvě o Evropu*, s. 117-123.

⁷³ Tamtéž s. 150-157.

⁷⁴ Václav VEBER et al., *Dějiny Rakouska* s. 292.

⁷⁵ Richard PRAŽÁK a kol., *Dějiny Maďarska*, s. 166.

⁷⁶ Evžen Savojský (1663-1736), princ savojský, rakouský vojevůdce ve válkách s Turky.

⁷⁷ Václav VEBER et al., *Dějiny Rakouska* s. 293.

2.2. Reformace

Roku 1517 sepsal Martin Luther devadesát pět tezí k diskuzi o učení církve. Volal po reformě církve, do středu svého učení postavil pouhou milost, víru a písmo. Luther byl v roce 1520 exkomunikován, na to reagoval spálením papežské buly.⁷⁸ Lutherovo veřejné vystoupení je prvopočátkem rozkolu křesťanského světa.

Reformace se dále šířila nejenom v Německu, ale i v dalších evropských zemích. Křesťané se rozdělili na katolíky a evangelíky. Ve Švédsku zavedl reformaci král Gustav I. Vasa, také Švýcarsko se rozdělilo na části katolické a reformované. Pod vedením Ulricha Zwingliho začala roku 1522 reformace v Curychu. Rozdíl mezi německými a švýcarskými reformátory byl v otázce přítomnosti těla Krista při Večeři Páně. Protestanti se snažili dosáhnout smíru v boji proti katolicismu roku 1529 v Marburku, avšak kvůli rozdílnostem při slavení Večeře Páně neuspěli⁷⁹. Nepomohlo ani vyznání švýcarských evangelíků sepsané v První helvétské konfesi, která také usilovala o smír mezi protestanty. V Anglii mezitím král Jindřich VIII. zakládá anglikánskou církev.

V roce 1530 svolal císař Karel V. jednání do Augsburku, aby vyjednával s protestanty a ukončil spory. Výsledkem tohoto jednání bylo Augsburské vyznání víry, sepsané Melachthonem, ve kterém se protestanti snažili o své uznání panovníkem, to ale císař odmítl.⁸⁰

Následující rok umírá při občanské válce mezi katolíky a reformovanými kalvinisty Ulrich Zwingli. Pokračovatelem Zwingliho se stává Theodor Bibliander a také nejvýznamnější představitel švýcarské reformace Jan Kalvín, působící v Ženevě v letech 1536-38 a 1541-1564. Kalvínovy myšlenky, které vložil do knihy *Učení křesťanského náboženství* neboli *Instituce*, se staly inspirací pro reformaci dalších zemí Evropy.⁸¹ Kalvín ve svém díle kritizuje katolickou církev za násilí ve víře, nutnosti potvrzování správnosti výkladu písma církví, označuje papeže za Antikrista a také odmítá Lutherův pohled na Kristovu přítomnost při svátosti oltářní.⁸²

Roku 1553 vedl Kalvín v Ženevě proces s antitrinitářem Miguelem Servetem, který odmítal Nejsvětější Trojici. Jeho vina byla prokázána a on byl upálen.⁸³ Tento proces byl

⁷⁸ Tony LANE, *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 140-1.

⁷⁹ Tamtéž s. 143.

⁸⁰ Tamtéž s. 146.

⁸¹ Richard MACKENNEY, *Evropa šestnáctého století*, s. 183.

⁸² Jan CALVIN, *Instituce: Učení křesťanského náboženství*, s. 121-132.

⁸³ Martin WERNISCH, *Politické myšlení evropské reformace*, s. 285- 286.

důležitý v otázce tolerance k herezi a popravování kacířů z ní obviněných. Aby Kalvín obhájil svůj postoj, sepsal *Obranu ortodoxní víry ve svatou Trojici*, ve které byl více tolerantní k muslimům než k heretikům, kteří odešli od pravé víry v Trojici.⁸⁴

Významnými antitrinitáři (sociniáni) byli kromě Serveta také Fausto a Lelio Sozini.⁸⁵ Sociniáni patřili mezi nejradikálnější část reformovaných (kalvinistů), hlásali Boží jednotu a přistupovali k Bibli skrze lidský rozum, pro který bylo dogma o Trojici nepochopitelné. Obviňovali křesťanství, stejně jako muslimové z polytheismu. Na jejich učení měl vliv islám a znali Korán. Jeden z antitrinitářů Lelio Sozini Korán věnoval Biblianderovi.⁸⁶ Katolíci i luteráni často antitrinitáře a islám spojovali s kalvinisty.⁸⁷

Roku 1555 se na říšském sněmu v Augsburgu nábožensky rozdělilo Německo. Každý vládce se měl rozhodnout mezi katolicismem a luteránstvím⁸⁸, platilo „čí vláda, toho náboženství“. Katolíci a luteráni byli rovnoprávní, všichni ostatní (např. kalvinisté) byli vyloučeni.⁸⁹ Kalvínství se ovšem dále šířilo do Nizozemí, Uher, Anglie (puritáni) a Skotska.

Tridentský koncil svolaný mezi lety 1545-1563 měl sjednotit katolíky a protestanty, tato snaha však byla odsouzena k nezdaru. Koncil vytvořil mohutnou a jasnou doktrínu proti protestantům, na místo sjednocení vznikla protireformace, která označila protestantství za herezi, kterou je třeba zničit.⁹⁰ Martin Luther v reakci na tento koncil napsal dílo *Proti římskému papežství založenému od d'ábla*. V roce 1567 dochází k sjednocení švýcarských reformovaných (kromě Basileje) v Druhé helvetské konfesi.

Ve Francii byli reformovaní jako známí hugenoti. V této zemi také došlo roku 1572 k Bartolomějské noci, při které byli hugenoti zabijeni katolíky. Bartolomějská noc byla součástí občanských válek vedených v letech 1562-98 mezi katolíky a protestanty. Roku 1598 se stává králem vůdce hugenotů Jindřich Navarrský, ten sice musel své nástupnictví vykoupit přestupem ke katolictví (Jindřich IV.), přesto však roku 1598 vydává Nantský edikt, díky kterému byla povolena omezená náboženská svoboda hugenotů ve Francii.⁹¹

V Německu se díky Augsburskému míru a politickým zájmům často měnilo vyznání katolické na luteránské a naopak. Mezi těmito dvěma tábory byli ještě kalvinisté, kteří někdy

⁸⁴ Iohannes CALVIN, *Defensio orthodoxae fidei de sacra Trinitate, contra prodigiosos errores Michaelis Serveti Hispani*, s. 28-30.

⁸⁵ Fausto Sozini (1539-1604) filozof a reformátor. Lelio Sozini (1526-1562) prvník, humanista, reformátor, strýc Fausta Soziniho.

⁸⁶ Hartmut BOBZIN, *Der Koran im Zeitalter der Reformation*, s. 238.

⁸⁷ Viz kap. 2.3.

⁸⁸ Richard MACKENNEY, *Evropa šestnáctého století*, s. 305.

⁸⁹ August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, s. 203.

⁹⁰ Richard MACKENNEY, *Evropa šestnáctého století*, s. 206-9.

⁹¹ August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, s. 2015.

měli za protivníky jak katolíky, tak i luterány. V Sasku se například říkalo „raději papistický, než kalvinistický“.⁹²

Nábožensko- politická situace v Evropě na počátku 17. století vyvrcholila třicetiletou válkou (1618-1648). Tato válka je často označovaná jako náboženská, protože došlo k vyvrcholení sporů mezi Římskokatolickou církví, kalvinisty (Evangelická církev helvétského vyznání) a luterány (Evangelická církev augšpurského vyznání). V samotném průběhu války si ovšem na spojení Francie a Švédska, tedy katolíků a protestantů, můžeme ukázat, že nešlo o válku náboženskou, ale mocenskou.

Třicetiletá válka začala povstáním českých protestantských stavů a zvolením Fridricha Falckého, iniciátora vzniku Protestantské unie, českým králem. Následně v bitvě na Bílé hoře byl Fridrich Falcký poražen Ferdinandem II.⁹³ Třicetiletá válka potom pokračovala v Německu tzv. falckou válkou (1621-1623), v této válce přišel Fridrich Falcký o Horní Falc. Následovala dánská válka (1625-1629) a švédská válka (1630-35).

V dánské i švédské válce stál na straně Habsburků Albrecht z Valdštejna, který přijal nabídku Ferdinanda II. a sestavil armádu žoldnérů. Valdštejn nejprve roku 1629 přemluvil dánského krále Kristiána k podpisu lübeckého míru, ve kterém král slíbil, že už do války nezasáhne a na oplátku si ponechá vládu nad Dánskem.⁹⁴ Ve švédské válce se spojencem Švédů stali Sasové, kteří ovládli i v roce 1632 Prahu. 16. listopadu stejného roku však v bitvě mezi Habsburky pod vedením Valdštejna a Švédy u Lützeny padl král Gustav II. Adolf a o dva roky později uzavřeli Sasové s Habsburky Pražský mír.⁹⁵

Poslední fází války byla válka švédsko-francouzská (1635-1648), nejprve Francie v obavě z velké moci Habsburské říše vyhlásila válku Španělsku, Švédsko se spojilo s Francií a švédská armáda zatlačila císařskou armádu až k Drážďanům. Švédové dál postupovali, táhli na Moravu a roku 1646 ohrožovali dokonce Vídeň. V listopadu roku 1648 byl nakonec uzavřen Vestfálský mír mezi Habsburky, Francií a Švédskem. Tento mír potvrdil náboženské rozdělení podle zásady „čí vláda, toho náboženství“ s tím rozdílem, že uznán byl i kalvinismus, ostatní náboženské skupiny však uznány nebyly.⁹⁶

2.3. Evropští autoři 16. a 17. století a osmanská hrozba

V 16. a 17. století mnoho evropských autorů reagovalo na osmanskou hrozbu. Jedním z prvních autorů doby reformace, který ve svých knihách v 16. století psal o Turcích, byl

⁹² Roland FRÖHLICH, *Dva tisíce let dějin církve*, s. 155.

⁹³ Viz kap. 2.1

⁹⁴ Thomas MUNCK, *Evropa sedmnáctého století*, s. 43-45.

⁹⁵ Tamtéž s. 47-52.

⁹⁶ Tamtéž s. 52-54.

Erasmus Rotterdamský.⁹⁷ Ve svém díle *Chvála bláznivosti* zařadil válku proti nevěřícím mezi ostatní druhy bláznovství. Turci podle něj představují nebezpečí, ale zároveň i zrcadlo pro křesťany, protože jsou důkazem bláznovství křesťanů, kteří mezi sebou bojují, a dokonce uzavírají s Turky spojení.⁹⁸

Ve svém spise *Velmi užitečná porada, jak započít válku proti Turkům* vyzval evropské panovníky, aby odložili nevráživost a spojili se proti hrozícímu tureckému nebezpečí.⁹⁹ Erasmus tvrdil, že Bůh vysílá Turky, jako kdysi vysílal proti Egyptu žáby, komáry a kobylky. Jejich vítězství jde na vrub křesťanským neřestem. Turci jsou podle Erasma plemeno barbarského původu a vybízí v boji proti nim k náboženské pospolitosti.¹⁰⁰

Martin Luther se také vyslovil k tureckému nebezpečí, několikrát označil Turky za nástroj božího trestu vůči papežencům. V knize *O Babylonském zajetí* Luther srovnává tyranii Říma, při odepření svátosti podávání podobojí, se zajetím u Turků.

„Aby nikdo neospravedlňoval římskou tyranii, jakoby byla jednala správně, když laikům odepřela jednu způsobu, ale abychom ji proklínali a s ní nesouhlasili, přece však, abychom ji snášeli, jako kdybychom byli v zajetí u Turků, kde by nebylo možno užívati žádné z obou způsob.“¹⁰¹

V roce 1529 vydává Luther knihu *O válce proti Turkům*, ve které v tezi o dvou Antikristech srovnává papeže a Turky.¹⁰² Z této knihy je zřejmé, že Luther znal částečně islám a Korán, věděl o víře v jednoho Boha a o prorocích islámu, mezi které byl řazen i Kristus. Spojoval islámskou víru s vírou Židů, pohanů a tzv. skutkářstvím katolíků, které vede k požitkům.¹⁰³

Ve stejném roce bylo rozhodnuto o potlačování Lutherova učení na říšském sněmu ve Špýru. Luther vyhlásil neutralitu při obléhání Vídně Turky, a dokonce podle Erasma někteří luteránští vojáci křičeli, že „nepokřtěný Turek (sultán)“ je lepší než „pokřtěný Turek“ (císař).¹⁰⁴

Tyto události vedly k tomu, že se v některých katolických zemích hovořilo o „podobnosti“ mezi protestanty a islámem. Erasmus Rotterdamský měl být prvním autorem v celé řadě dalších, který tuto tezi o spojení vyslovil. Luther se obával, že Turci jsou s katolíky společní, a dokonce viděl v těchto náboženstvích četné shody.

⁹⁷ Erasmus Rotterdamský (1466-1536) představitel křesťanského humanismu, tedy náboženské tolerance mezi katolíky a protestanty.

⁹⁸ Franco CARDINI, *Evropa a islám*, s. 180.

⁹⁹ Tamtéž s. 182.

¹⁰⁰ Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14. - 18. století*, díl 2, s. 100.

¹⁰¹ Martin LUTHER, *Babylonské zajetí*, s. 231-232.

¹⁰² Martin LUTHER, „Vom Kriege wider die Türken“, s. 121-126.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Franco CARDINI, *Evropa a islám*, s. 181-2.

Po porážce Turků u Vídně, ještě v témže roce, Luther v díle *Vojenské kázání proti Turku* rozšířil mezi luterány nový výklad sedmé kapitoly proroka Daniela, který interpretoval Turky a jejich invazi jako „malý roh“. Turci tedy byli připodobněním biblických eschatologických proroctví.¹⁰⁵

V dalším díle *Napomenutí k modlitbě proti Turku*, které Luther napsal po dobytí Budína Turky v roce 1451, pokračovaly jeho eschatologické vize v podobě druhého příchodu Krista. V tomto spise vyzval k modlitbě před soudným dnem, protože Turky považoval za Boží metlu a za předzvěst příchodu konce světa.¹⁰⁶ Luther psal, že pokud se chtějí lidé zbavit tureckého sevření, potom nejdříve musí ze svých srdcí vypustit lakotu, ctižádost, prostopášnost, zálibu v požitcích, podvod, zlobu, nenávisť a závist.¹⁰⁷

Podle Luthera, když lidé vyrazí proti Turkům, tak nemají pochybovat, že nebojují proti lidem z masa a kostí, ale proti vojskům d'ábelským. Nemají tedy spoléhat na meč, sílu nebo počet, ale na víru, pokoru a modlitbu k Bohu, aby při nich stáli andělé a důvěřovali jeho slovům.¹⁰⁸

Luther si uvědomoval hrozící islámské nebezpečí a důležitost znalosti Koránu v polemice s islámem, proto v Basileji přesvědčil městkou radu, aby tiskem vydala první latinské vydání koránu.¹⁰⁹ Luther k překladu napsal předmluvu, ve které islám spolu s papeženci, Židy a dalšími řadí mezi d'ábelské nauky, jejichž zákony obsahují nesmysly, proti kterým je třeba bojovat na všech frontách, proto je potřeba také studovat a vydávat podobná díla, aby potom bylo možné lépe Turky porazit.¹¹⁰

V roce 1543 tedy Theodor Bibliander vydává první vydání Koránu, knihu *Život a učení Mohameda, vládce Saracénů, a jeho následovníků a samotný Alkorán*, spolu s dalšími spisy s islámskou tematikou. Bibliander obsah Koránu sestavil z latinských textů a doplnil ho vlastními poznámkami s odkazy. V samotném spise potom staví Korán do protikladu k Bibli.¹¹¹

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 164-7.

¹⁰⁷ Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14. - 18. století*, díl 2, s. 100-1.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Hartmut BOBZIN, *Der Koran im Zeitalter der Reformation*, s. 153-156.

¹¹⁰ Theodor BIBLIANDER, *Machumetis Saracenorum principis, eiusque succesorum vitae, doctrina, ac ipse Alcoran*, f. alfa 1-3a.

¹¹¹ Hartmut BOBZIN, *Der Koran im Zeitalter der Reformation*, s. 173-6.

Autor řadil Korán mezi hereze, protože popírá, stejně jako judaismus, Trojici a Ježíšovo božství. Podle něj islám přebíral tvrzení z dřívějších herezí jako například nestoriánství, díky kterému mělo vzniknout Muhammadovo učení.¹¹²

Francouz a katolík Guillaume Postel vydává ve stejném roce jako Bibliander nový překlad Koránu,¹¹³ také řadí islám mezi hereze, mezi které řadí i protestanty a spojuje je s muslimy.¹¹⁴

Chorvatský mnich Bartoloměj Georgijevič napsal po svém útěku z tureckého vězení roku 1547 spis *Správa hádání křesťana s Turkem*. Georgijevič ve svém spise přesvědčuje Alláhova vyznavače o bludnosti Koránu, vyvrací výtky Turka ohledně uctívání obrazů a nakonec Turek chválí křesťanskou víru.¹¹⁵

Švýcarský reformátor Jan Kalvín se díval na Turky jako na nejhorší nepřátele, kteří odmítají Trojici. Označoval je za falešné monoteisty, protože Turci stejně jako Židé, podle Kalvína uctívají modlu¹¹⁶, útočil ve svých spisech proti nim a srovnával je s papeženci.

V procesu s Miguelem Servetem a ve svém díle *Obrana ortodoxní víry ve svatou trojici* však musel Kalvín zaujmout tolerantnější postoj k muslimům i heretikům, přestože islám a Korán odporovaly víře v Trojici.¹¹⁷ Oproti Lutherovi a Biblianderovi se však více zaměřoval na katolicismus a ve svém nejznámějším díle *Instituce* označuje právě římského papeže za Antikrista¹¹⁸ a o Turcích se zmiňuje jen málo.

Kalvinisté i přesto byli často ze strany luteránů a katolíků srovnáváni s islámem.¹¹⁹ Pojem kalvinoturcismus, kteří používali někteří autoři, nemohl být objektivní právě z důvodu Kalvínova negativního postoje k islámu.

Katoličtí i protestantští představitelé často obviňovali druhou stranu ze spojení s islámem. Z tohoto hlediska byl významný spis *Calvino-Turcismus* od Williama Reynoldse, anglického katolíka, který byl vydaný roku 1597. Autor v něm dává do jedné roviny kalvinismus, ariánství a islám a označoval je „za bratry a sestry“.¹²⁰ Na tento spis reagoval roku 1599 anglikán Matthew Sutcliff v knize *De Turco-papismo*, který v tomto díle naopak

¹¹² Theodor BIBLIANDER, *Machumetis Saracenorum principis, eiusque succesorum vitae, doctrina, ac ipse Alcoran*, f. alfa 4- beta 1.

¹¹³ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 123.

¹¹⁴ Hartmut BOBZIN, *Der Koran im Zeitalter der Reformation*, předmluva, s. VII.

¹¹⁵ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 135.

¹¹⁶ John CALVIN, *The Institutes of the Christian Religion*, s. 210-220.

¹¹⁷ Viz kap. 2.2.

¹¹⁸ Jan CALVIN, *Instituce: Učení křesťanského náboženství*, s. 121 -132.

¹¹⁹ Calvin: *Kardinál a reformátor, úvod J. L. Hromádky*, s. 34-36.

¹²⁰ Gulielmus REGINALD, *Calvino-Turcismus, id est, calvinisticae perfidiae, cum mahumetana collatio, et dilucida utriusque sectae confutatio*, s. 13-15.

spojoval Turky a „papežence“, a dokonce napsal, „že Turci se pletou ve svých bludech méně než papeženci.“¹²¹

Spojení některých náboženských tradic s islámem se věnovali i další autoři. Roku 1590 vydává humanista Johannes Löwenklau knihu *Kronika nová o Národu Tureckém*, ve které píše, že sekta ariánská otvírá dveře machometánům do Sedmihradsko.¹²²

V 17. století byla spojitost s islámem nástrojem vzájemných polemik mezi křesťanskými konfesemi. V těchto polemikách byli oblíbeným cílem hlavně kalvinisté, které zejména v Saském kurfiřtství, baště luteránské víry, spojovali s Turky. Tvrdili, že kalvínství, je rodnou sestrou víry machometánské.¹²³

Saský luteránský kazatel Matyáš Hoě, se kterým často polemizoval Budovec z Budova,¹²⁴ po vzoru Martina Luthera viděl dva antikristy, jedním byli katolíci a druhý muslimové, které přirovnával ke kalvinistům.¹²⁵ Na tyto polemiky později navázal ve svých spisech, v druhé polovině 17. století, Jan Amos Komenský.¹²⁶

¹²¹ Matthew SUTCLIFFE, *De Turco-papismo*, f. 3a-3b.

¹²² Johannes LÖWENKLAU, *Kronika nová o národu tureckém*, díl 1, § 380, s. 276.

¹²³ Jana HUBKOVÁ, „*K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany*“, *Historie – Otázky – Problémy*, s. 207.

¹²⁴ Viz kap. 3.2.4.

¹²⁵ *Václava Budovce z Budova korrespondence z let 1579–1619*, úvod Julia Glücklicha, s. XXXII.

¹²⁶ Viz kap. 3.2.5.

3. České země v 16. a 17. století

V této kapitole se chci zaměřit na to, jak osmanské výboje ovlivňovaly České země a na nábožensko-politickou situaci v Čechách. V další části se chci věnovat jednotlivým představitelům českého protestantismu a jejich přístupu k Osmanům.

3.1. Náboženský vývoj v Českých zemích

Tuto podkapitulu začnu událostmi spojenými s vystoupením Martina Luthera, tzn. počátkem reformace,¹²⁷ a také prvním tažením sultána Süleymana v roce 1521 na Balkán.¹²⁸ K úplnému pohledu na české dějiny musím ještě alespoň stručně zmínit nejvýznamnější události, které předcházely tomuto dějinnému období a ovlivnily historii Českých zemí na dlouhá staletí dopředu.

Postavou, která významně ovlivnila dějinný vývoj českých zemí, byl Mistr Jan Hus. Tento kazatel, který obhajoval reformní učení Jana Viklefa, byl svými odpůrci označen za kacíře a odsouzen a upálen v Kostnici roku 1415.¹²⁹

Husův stoupenec Jakoubek ze Stříbra zavádí po jeho smrti podávání svátosti oltářním způsobem pod obojím laikům z kalicha.¹³⁰ Stoupenci tohoto přijímání se nazývají utrakvisté nebo kališníci.

V roce 1419 začíná husitská revoluce (1419-1434), která má svůj zrod v první pražské defenestraci a končí porážkou radikálního křídla husitů v bitvě u Lipan roku 1434. Na sjezdu Českých stavů jsou v roce 1436 vydaná basilejská kompaktáta, která uznávají umírněná husitská náboženská práva, novým českým králem je uznán Zikmund Lucemburský.¹³¹

Následkem husitské revoluce vznikl radikální proud, který se staví proti římské církvi, protože neuznává její poslušnost od Ježíše Krista k římskému papeži, zároveň se tento proud staví i proti kališníkům.¹³² Konkrétně se jedná o Jednotu bratrskou, která vzniká koncem 50. let 15. století a navazuje na myšlenky Petra Chelčického,¹³³ ale také na dožívající tábority.¹³⁴

¹²⁷ Viz kap. 2.2.

¹²⁸ Viz kap. 2.1.

¹²⁹ Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin, díl 1*, s. 245-254.

¹³⁰ Tamtéž s. 255.

¹³¹ Tamtéž s. 278-9.

¹³² Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 286.

¹³³ Pavel FILIPI a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, s. 69.

¹³⁴ První nekatolická církev česká, volba vlastních kněží.

Již od počátku působení Jednoty bratrské byli její členové označováni katolíky i kališníky jako „pikarti“, neboli kacíři, odmítající kult svátosti oltářní. Takové označení bylo ovšem nepřesné, protože se tak označovali různí odpůrci katolíků a kališníků.¹³⁵

V roce 1483 vypuklo v Praze další povstání, které vyvrcholilo druhou pražskou defenestrací. Místo potlačení povstání byla dojednána smlouva kutnohorská, ustanovující smír a respekt mezi katolíky a utrakvisty roku 1485.¹³⁶

Do této smlouvy však nebyla zahrnuta Jednota bratrská, která se na konci 15. století rozdělila na dva tábory, tzv. Malou a Velkou stranu. Malá strana odmítala podíl na veřejném životě. Většina členů se však hlásila k Velké straně, která prosadila reformy, a také obsadila vedení církve.¹³⁷ V Mladé Boleslavi vzniká hlavní středisko Jednoty bratrské,¹³⁸ existuje zde bratrská tiskárna, v jejíž produkci se také tisknou a překládají díla o osmanské hrozbě. Samostatně o veškeré „české“ protiturecké produkci hovoří výborná kniha od Tomáše Rataje *České země ve stínu půlměsíce*.¹³⁹

Na počátku 16. století byli bratři z Jednoty bratrské pronásledováni králem Vladislavem Jagellonským na základě Svatojakubského mandátu z roku 1508. Nacházeli ovšem ochranu u české šlechty, a tak pronásledování roku 1514 ustalo.¹⁴⁰ V této době se v Jednotě bratrské objevují myšlenky náboženské tolerance. Jedním z hlasatelů snášenlivosti je také Martin Kabátník¹⁴¹, který na cestě do Jeruzaléma potkává lidi rozličné víry a neuzavírá se vůči nim, dokonce vyzdvihuje snášenlivost mohamedánů, kteří nenutí jinověrce k víře v Muhammada.¹⁴²

V reakci na tažení sultána Süleymana vydal český utrakvista Mikuláš Konáč v roce 1522 knihu *O Turcích, odkud a proč Turci sloví, kterého času, od koho i kterak zákon turecký sepsán jest, co Machometh za člověka byl, o smrti, o ráji a o pekle podle zákona jeho*. V této knize se píše zejména o proroku Muhammadovi a o vzniku Koránu. Důležité ovšem bylo spojení Turků a islámu v jeden celek, Muhammad byl znám jako „turecký prorok“ a islám jako „turecký zákon“.¹⁴³

Utrakvisté se v 16. století rozdělili na staroutrakvisty a radikálnější novoutrakvisty, kteří byli ovlivněni luterstvím v Německu. V reakci na toto rozdělení se snažil Řím vést

¹³⁵ Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 287.

¹³⁶ Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, díl 1, s. 310.

¹³⁷ Pavel FILIPI a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, s. 70.

¹³⁸ Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 311.

¹³⁹ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce: Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*.

¹⁴⁰ Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, díl 1, s. 325.

¹⁴¹ Viz kap. 3.2.1.

¹⁴² Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha, s. 410-1.

¹⁴³ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 186.

jednání o sjednocení se staroutrakvisty, kteří ustoupili ze svých požadavků týkajících se svátosti oltářní. Jednání však v roce 1525 nebyla úspěšná.¹⁴⁴

V roce 1526 v bitvě u Moháče umírá Ludvík Jagellonský a na český trůn nastupuje Ferdinand I. Habsburský.¹⁴⁵ Ten se snažil o sjednocení katolíků s utrakvisty a respektování kompaktát. Ovšem nejvíce se musel soustředit na osmanské tažení proti Vídni roku 1529, v tomto tažení musel spoléhat i na pomoc českých stavů, které ale považovaly tuto válku za královu záležitost a přispěly pomocí až těsně před obléháním Vídně.¹⁴⁶

Luther navázal také kontakty s Jednotou bratrskou, ovlivnil stanovisko bratří při obléhání Vídně a shodl se s nimi i v dalších náboženských otázkách, ale ke spojení Jednoty s luterány nedošlo.¹⁴⁷ Jednota bratrská také vydala tzv. *Tureckou knížku*. Tato kniha měla být ponaučením pro bratry v boji ve válce s Turky.¹⁴⁸ Další reakcí na tuto válku bylo v roce 1541 dílo utrakvisty Bartoloměje dvorského *Proti Alchoránu*.¹⁴⁹

V roce 1547 vypuklo v Praze stavovské povstání proti Ferdinandovi, které však skončilo potupnou porážkou.¹⁵⁰ Tato porážka se dala Ferdinandovi příležitost k tomu, aby se vypořádal s Jednotou bratrskou, protože panstvo, které ji podporovalo, bylo na černé listině vzbouřenců. Bratrské vedení se proto muselo přestěhovat na Moravu a do Polska.¹⁵¹

Ferdinand roku 1555 sjednává na augsburském sněmu s luterány mír a roku 1556 zakládá v Praze Jezuitskou kolej, která má podpořit katolicismus v Čechách. Tato činnost však nemohla zvrátit náboženské poměry v Českých zemích, ani Ferdinandova snaha o to, aby papež povolil přijímání kalicha. To se mu sice povedlo v roce 1564, ale sjednocení staroutrakvistů s katolíky to nepřineslo.¹⁵²

Po smrti Ferdinanda I. na český trůn nastupuje Maxmilián I. . Nejvýznamnějším rokem vlády Maxmiliána v Českých zemích byl rok 1575, kdy se sešel v Praze sněm, na kterém čeští stavové požadovali náboženskou svobodu. Předložili zde učení společné všem, tzv. „Českou konfesi“, která byla projevem husitského hnutí ovlivněného reformací.¹⁵³ Maxmilián naopak žádal české stavy o zvýšení nákladů na tureckou válku a také přijetí jeho

¹⁴⁴ Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, díl 2, s. 15.

¹⁴⁵ Viz kap. 2.1

¹⁴⁶ Josef JANÁČEK, *České dějiny: Doba předbělohorská, kniha 1, díl 2, s. 72-3.*

¹⁴⁷ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 168-171

¹⁴⁸ Jindřich HALAMA, *Sociální učení Českých bratří 1464-1618*, s. 118-9.

¹⁴⁹ Viz kap. 3.2.2.

¹⁵⁰ Alois MIKA, *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526 - 1627*, s. 64. a s. 78.

¹⁵¹ Pavel FILÍPI a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, s. 71.

¹⁵² Alois MIKA, *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526 - 1627*, s. 93-6.

¹⁵³ Ferdinand HREJSA, *Česká reformace*, s. 64-66

syna Rudolfa za nástupce trůnu.¹⁵⁴ Výsledkem sněmu nakonec byl pouze ústní slib Maxmiliána I. k toleranci náboženských vyznání.

V následujícím roce na český trůn nastupuje Rudolf II., který již po své korunovaci jako nový král potvrdil otcovy sliby dané stavům. Za jeho vlády se tak zprvu klidně vyvíjely poměry jak v církvi katolické, tak i v Jednotě bratrské.¹⁵⁵

V Jednotě bratrské, která v začátcích svého působení byla částečně ovlivněna Lutherem, došlo k příklonu ke kalvinismu. Bylo to zejména z důvodů označování večere Páně některých bratří krom luterské části za kalvinistickou, a také uzavřením luterských univerzit pro vzdělávání bratrských kněží. Ti se potom museli vychovávat na kalvinistických univerzitách.¹⁵⁶

Patnáctiletá válka (1593-1606) proti Turkům¹⁵⁷ spojila všechny křesťany a na straně Habsburků bojovali jak katolíci, tak i evangelíci. Tváří v tvář tureckému nebezpečí se různé konfese ztrácely a císařskému veliteli (pozdějšímu císaři) Matyášovi nevadili ani Čeští bratři.¹⁵⁸ V reakci na tuto válku vydávaly tiskárny další knihy s tureckou tematikou, například důležité dílo *Antialkorán* Václava Budovce z Budova a cestopis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic.¹⁵⁹

V Českých zemích se mezitím čím dál více prosazovali novoutrakvisté a vzkvétala také Jednota bratrská. Rudolf II. byl panovník slabý a nerozhodný, pod vlivem svých katolických příbuzných dosazoval na důležitá místa katolíky. Ti roku 1599 obnovili Vladislavský edikt z roku 1508. Tento mandát, který měl chránit proti „bludným sektám“, se nejprve obracel proti Jednotě bratrské, v roce 1602 už proti všem nekatolíkům.¹⁶⁰

V roce 1608 se rozhořel konflikt mezi Rudolfem a jeho bratrem Matyášem, kterého podporovali někteří stavové a Habsburkové. Vojsko uherských, dolnorakouských, hornorakouských a moravských stavů pod vedením Matyáše vyrazilo na Prahu. Rudolf v obtížné situaci žádal o pomoc české stavy, které od císaře požadovaly za pomoc příslib široké náboženské svobody. Oba bratři místo boje nakonec uzavřeli dohodu, tzv. Libeňský mír, který roku 1608 rozdělil vládu. Rudolf byl nadále vládcem Čech, Falce, Slezska, Horní a

¹⁵⁴ Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, díl 2, s. 54-55.

¹⁵⁵ Ferdinand HREJSA, *Česká reformace*, s. 70.

¹⁵⁶ Jindřich HALAMA, *Sociální učení Českých bratří 1464-1618*, s. 154-5.

¹⁵⁷ Viz kap. 2.1.

¹⁵⁸ Tomáš KNOZ, *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*, s. 68

¹⁵⁹ Viz kap. 3.2.4. – 3.2.3.

¹⁶⁰ Ferdinand HREJSA, *Česká reformace*, s. 73-7.

Dolní Lužice. Matyáš se stal králem Uher a markrabětem moravským, převzal také Horní a Dolní Rakousy.¹⁶¹

9. července 1609 Rudolf plní slib daný českým stavům a vydává Rudolfův Majestát. Majestát zajistil v Čechách náboženskou svobodu, povoloval sjednocení stavů podobojí, také poddaných a všech, kteří se hlásí k České konfesi.¹⁶² Stavové mohli svobodně provozovat své náboženství a v královských městech stavět kostely i hřbitovy.¹⁶³

Rudolf sám tuto událost považoval za ponížení a jako pomstu v roce 1611 poslal vojsko žoldnéřů proti stavům. Ty jeho vojsko odrazily a na český trůn téhož roku nastupuje jeho bratr Matyáš.

Mír mezi českými stavy a Habsburky nevydržel dlouho, nespokojení stavové vytvořili opozici proti rekatolizační politice Habsburků, kteří porušovali Rudolfův Majestát. V květnu 1618 svrhli členové této opozice z oken Pražského hradu sbor místodržících jmenovaný králem, jedná se tedy o tzv. třetí pražskou defenestraci.¹⁶⁴

Touto událostí začalo Stavovské povstání a třicetiletá válka (1618-1648). V roce 1619 umírá Matyáš a na jeho místo má nastoupit Ferdinand Štýrský, ale čeští stavové volí kalvinistu Fridricha Falckého (jiným možným kandidátem byl Jiří Saský).

V zimě roku 1619 nechal zničit spolu s některými bratrskými pány dvorní kazatel Fridricha Falckého, kalvinista Abraham Scultetus, některé symboly svatých ve svatovítské katedrále.¹⁶⁵ Tato událost přispěla ke spojování kalvínských představitelů Českých zemí s Turky, protože ti stejně jako kalvinisté odsuzují vyobrazování svatých. Mnohem významnější argument pro toto spojení ovšem byl rok 1620, kdy před bitvou na Bílé hoře Fridrich Falcký přijal tureckého vyslance v Praze a jednal s ním o možné podpoře osmanské říše pro české stavy.¹⁶⁶

Porážka v bitvě na Bílé Hoře však znamenala konec všech snah. 27 českých pánů bylo v roce 1621 na Staroměstském náměstí popraveno, patřili mezi ně i Václav Budovec a Kryštof Harant.¹⁶⁷ Také jezuité začali obviňovat Jednotu bratrskou z kalvinoturcismu. V roce 1621 vytiskli zprávu, že královské praporence při Bělohorské bitvě nesly nápis „raději turecký nežli rakouský“.¹⁶⁸

¹⁶¹ Václav VEBER, *Dějiny Rakouska* s. 263-4.

¹⁶² *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty od l. 1608 do 1619*, díl 1, s. 370-80.

¹⁶³ Ferdinand HREJSA, *Česká reformace*, s. 82-3.

¹⁶⁴ Václav VEBER, *Dějiny Rakouska*, s. 266-7.

¹⁶⁵ Frances A. YATES, *Rozekruciaňské osvícenství*, s. 41.

¹⁶⁶ Viz kap. 2.1.

¹⁶⁷ Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 7-11.

¹⁶⁸ Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká od defenestrace k Bílé hoře*, Praha: Svoboda, 1984, kap. 26, § 9, s. 334-5.

Po těchto událostech započala rekatolizace Čech a Moravy, pražská univerzita přešla pod správu jezuitů, a všichni nekatoličtí kněží se museli vystěhovat ze země. Evangelické chrámy byly odevzdány církvi katolické a všichni vyšší stavové se museli hlásit k víře katolické, ta byla v Českých zemích jediným oprávněným náboženstvím.¹⁶⁹

Jednou z posledních nadějí pro české evangelíky byl rok 1631, když se spolu se saským vojskem vracely do Prahy zástupy kněží a jiných vyhnanců. V roce 1632 se však saské vojsko stáhlo, čeští evangeličtí kněží byli znovu vypovězeni a jejich církve zůstala zakázána.¹⁷⁰ To se nezměnilo ani další válkou v letech 1644-45, kdy Švédové nejprve okupovali Prahu, ale následně uzavřeli s Habsburky mír. Tricetiletá válka skončila vestfálským mírem v roce 1648 a potvrdila tak rekatolizaci Českých zemí.¹⁷¹

V roce 1663-64 Turci vpadli na Moravu, ale byli odrazeni Habsburky. Katolický historik Tomáš Pešina z Čechorodu v reakci na toto tažení napsal protiturecký spis *Ucalegon*.¹⁷² Zdůvodňuje válku s Turky čtyřmi důvody: z nutnosti, spravedlnosti, z prospěšnosti a ze snadnosti. V první části knihy také píše o osmanské historii a zmiňuje spojenectví českých evangelíků s Osmany.¹⁷³

V roce 1683 došlo k poslednímu útoku Osmanů na Vídeň.¹⁷⁴ Byl to také poslední rok, kdy se Turci objevili na českém území.¹⁷⁵ Od tohoto roku už osmanská říše nepředstavovala potenciaální hrozbu pro České země, zároveň to byla poslední šance pro změnu náboženských poměrů na dlouhá staletí.

3.2. Přístupy českých autorů 16. a 17. století k islámu

Nejprve bych chtěl začít tím, proč se tato podkapitola nejmenuje tak, jak by se dalo předpokládat podle zadání mé bakalářské práce, tedy přístupy českých protestantů 16. a 17. století k islámu a Osmanům.

Tato doba byla z nábožensko- politického hlediska velice nejednoznačná, dokazuje to příklad Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic, který byl sice celý život katolík věrný Habsburkům, při stavovském povstání 1618 se postavil na stranu českých stavů a přestoupil k protestantské víře. Právě tento přestup ho nakonec stál život¹⁷⁶

¹⁶⁹ Ferdinand HREJSA, *Česká reformace*, Praha 1914, s. 96.

¹⁷⁰ Tamtéž s. 97.

¹⁷¹ Viz kap. 2.2.

¹⁷² Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy*, díl 2, s. 119-121.

¹⁷³ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 160-2.

¹⁷⁴ Viz kap. 2.1.

¹⁷⁵ Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy*, díl 2, s. 122.

¹⁷⁶ Viz kap. 3.1.

Důležitějším autorem pro správné pojmenování podkapitoly ovšem je Bartoloměj Dvorský, který sice byl staroutrakvista,¹⁷⁷ ale napsal první český spis o Koránu, dílo, které je nezbytné pro tuto práci, protože předcházelo dílu Budovce z Budova. Nechci se ve své práci zabývat všemi českými autory této doby, některé jsem už v této kapitole zmínil,¹⁷⁸ protože bych mezi ně musel zařadit mnoho dalších autorů. Chci se tedy zaměřit pouze na významné autory (zejména protestantské) této doby, konkrétně na Martina Kabátníka, Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic, Václava Budovce z Budova, Jana Amose Komenského a už zmiňovaného Bartoloměje Dvorského.

Ještě dříve než v časové posloupnosti začnu rozebírat přístupy jednotlivých autorů. Rád bych se zmínil o tom, že už před 16. stoletím psali čeští autoři díla, ve kterých se psali o islámu a Osmanech. Jedním z prvních autorů byl husitský kronikář Vavřinec z Březové, který v Písni o vítězství u Domažlic píše o tom, že husitské vítězství bylo pro Zikmunda Lucemburského větší pohroma než prohra tam v zemi Turků.¹⁷⁹

3.2.1. Martin Kabátník

Byl tkalcem, krejčím (proto jméno „Kabátník“) a členem Jednoty bratrské. Z Prahy přesídlil do Litomyšle a odtud se vydal do východních zemí jako jeden ze čtyř českých bratrů, které Jednota vyslala r. 1491, aby prozkoumali „jaký lid je ještě kde na světě, a zda se chová podle způsobů a řádu první církve svaté“. Kabátník cestoval přes Malou Asii do Egypta a nazpátek. Kabátník měl hlavní pozornost věnovat životu náboženskému, snažil se používat „zdravý rozum“ a vyprávět jen to, co sám zažil a viděl, případně od koho zprávu slyšel.¹⁸⁰ Hodně srovnával „český a muslimský svět“, například Damašek byl podle něj jako tři Prahy, Jeruzalém potom jako Hradec Králové a ležel na hoře jako Tábor.¹⁸¹

Kabátník začíná své vypravování v Konstantinopoli, kde se nachází mnoho lidí rozličných věr a jazyků a každá víra má zde své kostely. Žijí zde Řekové, Římané, nejvíc je však Turků a Židů. Do tureckých kostelů však žádný jinověrec nemůže, jen pokud by přijal jejich víru a nechal se obřezat, každého takového Turci přijmou přívětivě. Někteří lidé, Kabátník sám jednoho z nich poznal, se dávají na tureckou víru proto, aby měli dost peněz.¹⁸²

¹⁷⁷ Staroutrakvisté- navazují na odkaz Jana Husa, členy katolické církve.

¹⁷⁸ Viz kap. 3.1 a komplexně kniha: Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*.

¹⁷⁹ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 24.

¹⁸⁰ Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 65.

¹⁸¹ Zdeňka TICHÁ, *Jak staří Čechové poznávali svět: Výbor ze starších českých cestopisů 14. – 17. století*, s. 19 a s. 308.

¹⁸² *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*, s. 10.

Také v Damašku se setkává s lidmi rozličných věr, Samaritány, Židy, vírou řeckou a římskou, ale nejvíc s vírou arabskou, kterou považuje za pohanskou. Zajímavé je, že Kabátník nazývá Turky a Arabů pohany, zatímco při své cestě se sám setkává s označením křesťanů jako pohanů.¹⁸³

V Konstantinopoli i v Damašku je překvapen náboženskou tolerancí, která v těchto městech panuje v porovnání s českými zeměmi.¹⁸⁴ Zároveň ale zaznamenává, že arabská nebo turecká víra, tento termín se často překrývá, sice nebrání lidem věřit v to, co chtějí, ale nesmí hanit jejich víru, pokud si chtějí zachovat život. Jediný, kdo může hanit jiné lidi a jejich víru jsou sami pohané.¹⁸⁵

Kabátník při své cestě často popisuje jednání s židy a křesťany, v Jeruzalémě musejí snášet útrapy od pohanů, křesťanů je zde málo a židů mnoho. Pohané brání židům stavět a opravovat domy a obviňují křesťany i židy, když dlouho nepřichází déšť. Přesto zde židé zůstávají a trpí, protože je to jejich svatá země.¹⁸⁶

V Egyptě si autor všimá podobného scénáře jako v Jeruzalémě, je zde množství židů, kteří jsou zde velmi bohatí, a pohané jsou na ně laskavější než na křesťany. Každá víra¹⁸⁷, kterých je v Egyptě mnoho, musí nosit rozdílný oděv, aby se lidé od sebe rozeznali. Samaritáni proto nosí oděv červený, židé žlutý, křesťané modrý, jen Arabové mohou nosit oděv, jaký sami chtějí.¹⁸⁸

Kabátník neuměl psát, a proto své zážitky po návratu diktoval litomyšlskému písaři Adamu Bakalářovi, který je sepsal ve spise *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta*, který byl vydán v roce 1539.¹⁸⁹ Tento cestopis především vyniká svou nepředpojatostí k islámskému světu, z náboženského pohledu je ovšem poměrně nejasný, z důvodu překrývání pojmů a označení. Kabátníkova cesta se tedy odehrála ještě v 15. století, ale spis samotný se svým vydáním řadí do století následujícího. Jeho důležitost spočívá především v tom, že to byla jedna z prvních cest do muslimských zemí, která byla inspirací pro řadu dalších cest.

¹⁸³ Tamtéž s. 24-26.

¹⁸⁴ Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 65.

¹⁸⁵ *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492* s. 56.

¹⁸⁶ Tamtéž s. 41.

¹⁸⁷ Autor často označuje termínem jednota, který označuje různá církevní společenství, v tomto případě i nekřesťanská.

¹⁸⁸ *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*, s. 69.

¹⁸⁹ *Jak starší Čechové poznávali svět: Výbor ze starších českých cestopisů 14.–17. století*, s. 308.

3.2.2. Bartoloměj Dvorský

Staroutravvistický Bartoloměj Dvorský patřil v době reformace k Lutherovým odpůrcům, zároveň však čerpal motivy k psaní o Turcích od protestantů (luteránů) a stejně jako Luther považoval za svou povinnost chránit občany před tureckým nebezpečím.¹⁹⁰

Roku 1542 proto napsal po pádu Budína první česky psanou knihu o Koránu. Ve svém spisu *Proti Alchoránu, totiž zákonu tureckém a saracénském, a falešném jich náboženství*, který má dvě části, se snaží vést polemiku s islámem. Jeho dílo navazuje na Korán Dionýsia Kartuziána,¹⁹¹ ve 25 kapitolách srovnává výroky Bible a Koránu, v tematických oblastech jako například: Manželství, pití vína, Soudný den, Kristus, Trojice atd. Různosti pojetí svatého písma muslimů chápe jako důkaz, že nemůže být toto Písmo od Boha.¹⁹²

Ještě před rozborem jednotlivých výroků v Bibli a Koránu poukazuje na sedm „znamenitějších artykulů“, ukazuje na křesťanské hereze, které jednotlivé artikly sdílí s islámem.¹⁹³ Například popření Trojice odkazuje na ariánství, vnímání Krista jako člověka potom spojuje s nestoriány.¹⁹⁴ Tímto spojením označuje islám za křesťanskou herezi.¹⁹⁵ Dvorský dále pokračuje Muhamadovým životopisem, který má vylíčením historie vzniku Koránu dokázat, že se jedná o směs nestoriánských a židovských bludů. Muhammad při jeho sepisování měl jako motivaci zejména zisk a vládu nad světem.¹⁹⁶

V předmluvě svého díla se Dvorský domnívá, že si mnozí křesťané myslí, že učení a náboženství Machometovy sekty bylo dobré a Bohu příjemné, protože ctí jednoho Boha. Kdyby do jejich zákona a knihy Machometova učení nahlédli, zjistí, že toto učení je bludné, náboženství falešné a Bohu ohavné. Jsou to nepřátelé Syna Božího a všech křesťanů.¹⁹⁷

Dvorský tvrdí, že je důležité, aby křesťané poznali, jak bludné a falešné je toto učení, které je odporné pravdám Božího zákona Starého a Nového. Křesťané se musí modlit proti tomu rouhavému Machometovi.¹⁹⁸ Dvorský označuje Machometa za falešného proroka, jeho následovníci jsou potomci Izmaela, syna Abrahama s jeho otrokyní Hagar.¹⁹⁹

¹⁹⁰ Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 89.

¹⁹¹ Denys Van Rijckel, mystik, napsal spis *Contra alchoranum et sectam Machometicam*

¹⁹² Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 127.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 88.

¹⁹⁵ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 198.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 313.

¹⁹⁷ Bartoloměj DVORSKÝ, *Proti Alchoranu*, Předmluva, f. A2a.

¹⁹⁸ Tamtéž f. A2b.

¹⁹⁹ Tamtéž f. A3a-A4a.

Machometa měl jeho modlářskou a falešnou víru učit nestoriánský mnich Sergius.²⁰⁰ Machomet potom měl pokračovat mezi prosté lidi, žijící ve vesnicích a v lesích, aby získal následovníky, se kterými přepadal kupecké karavany, a tak získával bohatství.²⁰¹

Podle Dvorského, Machomet často vyzývá své následovníky, aby bojovali proti nevěrným křesťanům, kteří nevěří, v jednoho Boha. Muslimové proto mají mečem přinutit křesťany k víře v Machometa.²⁰² Dvorský na to reaguje vysvětlením křesťanské víry v Trojici, tedy že křesťané nevěří ve tři Bohy, ale ve tři osoby jedné Boží podstaty.²⁰³

V druhé části knihy nabádá Dvorský vrchnost k boji s Turky, v duchovní rovině, Turka vnímá jako metlu Boží. Píše, že lidé „mají vzít meč a modlit se v Pána Boha“²⁰⁴ a Turky porazí.

Autor v polemice s islámem přebírá stereotypy své doby, dívá se na islám jako na křesťanskou herezi, v první části knihy staví do opozice pravou víru, tedy křesťanství proti falešné víře, islámu. Dostáváme se tedy ke stereotypní konstrukci „my versus oni“, na tu navazuje v druhé části, ve které do role zástupců islámu staví Turky a označuje je jako metlu Boží, která sužuje „nemocné“ západní křesťanství.²⁰⁵

Dvorský často označuje Muhammada jako „Machometa“, islám potom označuje jako sektu Machometovu, učení turecké, zákon turecký a saracénský, někdy si vystačí s označením „Turci“, které považuje za dědice starých pohanů a kacířů, nepřátelé církve a Boží metlu, proti které je třeba bojovat.²⁰⁶ Dvorský rozdělil svůj spis na dvě části proto, aby ukázal náboženský a válečný aspekt osmanské expanze, jeho dílo mělo utvrdit pochybovače v křesťanské víře.²⁰⁷

3.2.3. Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic

Byl humanista, renesanční spisovatel a hudební skladatel, který pocházel z nezámožné vladycké rodiny, ale dostalo se mu dobrého vychování. Byl veden, stejně jako otec Jiří ke katolicismu.²⁰⁸

²⁰⁰ Tamtéž, f. B1a.

²⁰¹ Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 88.

²⁰² Bartoloměj DVORSKÝ, *Proti Alchoranu*, f. C3b.

²⁰³ Tamtéž f. E3b.

²⁰⁴ Tamtéž, f. K3a.

²⁰⁵ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 313-4.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce* s. 127-8.

²⁰⁸ Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic: Cesta intelektuála k popravisti*, s. 20-26.

Ve dvanácti letech odešel ke dvoru arciknížete Ferdinanda II. do Innsbrucku. Tam získal rozsáhlé vědomosti v různých oborech a naučil se několik jazyků. Harant se v patnáctileté válce účastnil protitureckého tažení. Po návratu z tažení mu zemřela jeho první žena, a proto se rozhodl pro pouť do Svaté země (1598). Cestoval se svým švagrem Heřmanem Černínem z Chudenic přes Bavorsko do Itálie. Z italských Benátek poté na Kypr a Krétu a konečně do Palestiny a Jeruzaléma. Následně putovali do Egypta, kde byli v Káhiře hosty francouzského konzula. Z Káhiry potom přes Alexandrii cestovali do vlasti.²⁰⁹

Harant rozdělil svůj cestopis na dvě knihy, jež se liší svým obsahem. V prvním díle se zaměřuje na Svatou zemi, v druhém na Egypt a Arábii.²¹⁰ Už v předmluvě se zmiňuje o svém předchůdci Martinu Kabátníkovi²¹¹, který putoval do stejných zemí jako Harant. Podle jeho názoru však jeho předchůdce velmi málo popsal tyto země a spíše se zaměřil jen na své příběhy z putování. V porovnání s Kabátníkem chce Harant detailně popsat země, které navštívil, protože je potřeba informovat o Turcích, kteří jsou před dveřmi jeho milé vlasti, kteří násilně vládnou křesťanům, které sužuje v těchto zemích bída.²¹²

V prvním díle cestopisu autor, stejně jako Kabátník, nerozlišuje mezi slovy Turek, Arab, Egyptan, muslim nebo mouřenín a také si všímá postavení křesťanů a Židů v Jeruzalémě, ale i jinde v Zemi svaté. Vidí zde spoustu sekt a náboženství z různých národů, které Osmanům nevadí, nechávají je vyznávat jejich náboženství, podle Haranta hlavně z důvodu zisku a platu, který musejí tito lidé odvádět vládcům.²¹³

Křesťané v této zemi musejí odevzdávat čtvrtinu všech svých užiteků a Osmané také mají právo vybírat děti, které potom obřezí a dělají z nich „Turky“, bojující v jejich armádách. Přesto by někteří pašové raději křesťany a židy vyhnali, anebo přinutiti k jejich víře, ale sultán Süleyman svým pašům ukáže, že různá víra zemi stejně jako různé květiny zahradě neškodí, ale naopak užitek přináší.²¹⁴

Druhý díl velmi nepřehledně pojednává o cestě do Egypta. Na začátku vyprávění hovoří o Egyptanech, se kterými neuměli mluvit, protože měli od Turků rozdílnou arabskou řeč. Srovnává Židy a Turky (Egyptany) a oba národy pokládá za lotry bez svědomí. Židé zde

²⁰⁹ Zdeňka TICHÁ, *Jak staří Čechové poznávali svět: Výbor ze starších českých cestopisů 14.–17. století*, s. 310-1.

²¹⁰ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 288.

²¹¹ Harant se na svou cestu poctivě připravil a přečetl řadu děl.

²¹² 961 Kristofa Haranta z Polžic *Cesta do Země svaté a do Egypta, díl 1, Předmluva k čtenáři*, s. XXXI.

²¹³ *Kristofa Haranta z Polžic Cesta do Země svaté a do Egypta, díl 1, kap. 45, s. 264.*

²¹⁴ Tamtéž, s. 266.

totiž nemají dědictví ani pozemky, živí se šejdířstvím a jsou velice bohatí, protože se spolčují s Turky.²¹⁵

V Egyptě se různé národy ke Kristu hlásí, mají zde kostely, své náboženství bez překážky vykonávají a v Alexandrii řecký patriarcha přebývá. Zároveň se Harant zmiňuje o tom, že na Sinaji vzali kapli křesťanům, obrátili ji „ ke svému modlářství“, vykonávají v ní modlitby a vykládají, že se zde Mahomet shledal s Mojžíšem, kterého považují za zvláštního proroka, následně rozmlouvali a vydali na této hoře Korán.²¹⁶

Patrně nejdůležitější kapitolou Kabátníkova díla je jeho 24. kapitola *O náboženství egyptském a jich sousedův Arabův, anobř úhrnkem o Tureckém*. Takto Harant nazývá islám a hned v úvodu ho označuje za modlářství a jed mahumetánský.²¹⁷

Harant vypráví poměrně podrobně o Muhammadově životě, podle něj se měl Muhammad stát knězem, který prováděl divné a neobyčejné obřady a skláněl se se svou čeládkou k věcem tělesným a tělu příjemným. S křesťany a Židy o jejich náboženství mluvil a nakonec potkal mnicha Sergia, kacířstvím nestoriánským nakaženého, a Jana Antiochenského, kacířstvím ariánským plného, a spolu s židovskými rabíny napsal knihu řečenou Alkorán.²¹⁸

V této knize obsáhli všechna rouhání křesťanských heretiků a židovských rabínů, zapírá svatou trojici, božství Krista Pána a ducha svatého. Zapírá také Kristovo ukřižování a smrt, podle Mahometa měla být ukřižována jiná osoba. Mahomet dále ve svém zákoně dokládá, že jeho následovníci mohou mít mnoho žen a rozkoše si s nimi užívat. Harant proto vyvrací, že by ho vedl Bůh, ale je s ním ďábel.²¹⁹

Harant sice říká, že se toto náboženství zakládá na dobrých skutcích, udělování almužny, stavění špitálů, hospod, atd., ale to vše je podle něj pouze povrchní pro oko a chloubu, protože vraždy, oklamání, lakomství, obžerství a další hříchy, které oči nevidí, oni za hříchy nepovažují a před modlitbou obmyjí vodou.²²⁰

Harant si jako křesťan kladl otázku, jak mohl Bůh dopustit, že tento kus země padl do pohanských rukou. Osmanskou rozpínavost vnímal jako boží trest za křesťanskou rozmařilost, později zastával názor, že se křesťanstvo musí duševně obrodit a napravit.²²¹ Harant nebyl vyhraněným katolíkem ani protestantem, naopak, ač je to z jeho děl patrné jen částečně, a přestože dlouhá léta byl ve službách Habsburků, obdivoval toleranci a alespoň částečně

²¹⁵ Kristofa Haranta z *Polžic Cesta do Země svaté a do Egypta, díl 2*, kap. 6 a 7, s. 35 a s. 45-6.

²¹⁶ Tamtéž, kap. 11 a 14, s. 76 a 115.

²¹⁷ Tamtéž, kap. 24, s. 237.

²¹⁸ Tamtéž, s. 241-2.

²¹⁹ Tamtéž, s. 242-3.

²²⁰ Tamtéž, s. 245.

²²¹ Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic: Cesta intelektuála k popravišti*, s. 88.

sympatizoval s osmanskou říší²²², která ho oslovovala více než ostrá věroučná polarizace, ke které spěla Evropa.²²³

Harantova cestopisná kniha se svou strukturou blíží naučnému dílu, protože hned za kapitolou o pouti do Mekky zařazuje oddíly *O tureckém náboženství* a *Život Mohamedův*. V těchto kapitolách podává solidní souhrn základů islámu, například o životě Proroka, či o sváté knize muslimů. Všimá si také, oproti jiným autorům, rozdělení muslimů na šíity a sunnity.

Přesto se Harant nevyhnul řadě stereotypů, které převládaly v jeho době, označoval islám za blud, herezi nebo kacířství, Turky považoval za úhlavního nepřítele a nabádal křesťany k boji proti turecké hrozbě jak vojenské, tak i náboženské. Dalším stereotypem, v té době běžným, bylo rozdělení známého světa na protikladné části, jakýmsi jádrem je „Evropa nebo křesťanské země“ označované jako „my“, druhou částí je blízký svět ovládaný muslimy (Osmanská říše, Palestina, Egypt, Arábie).²²⁴

Po návratu z cest se Harant v Plzni seznámil s Rudolfem II., začal kariéru u dvora, byl povýšen do panského stavu a ještě dvakrát se oženil. Kolem roku 1618 přestoupil k církvi podobojí a stál na straně stavovského odboje a Fridricha Falckého. Po bitvě na Bílé hoře byl spolu s dalšími odbojníky popraven useknutím hlavy 21. 6. 1621 na Staroměstském náměstí v Praze.²²⁵

3.2.4. Václav Budovec z Budova

Českobratrský šlechtic a stavovský politik Václav Budovec z Budova studoval na pražské univerzitě i v západní Evropě. Při svém pobytu v Ženevě se seznamuje s nástupcem Kalvína²²⁶, Theodorem Bezou,²²⁷ se kterým si také vyměnil několik dopisů, ze kterých je patrná Budovcova „kalvinisace“.²²⁸ Po studiích se dostává s císařským poselstvím jako hofmistr do Cařihradu, kde působí v letech 1577-1584.²²⁹

V Konstantinopoli se utvrzuje při rozmlouvání odpadlíky od křesťanské víry, které nazývá renegáty nebo poturčenci, ve své víře v Krista.²³⁰ V osobní korespondenci z Konstantinopole se také zmiňuje o křesťanech, kteří žijí pod vládou Osmanů, pochybuje o

²²² Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 165-6.

²²³ Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic: Cesta intelektuála k popravišti*, s. 76-77.

²²⁴ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 288-92.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, s. 15.

²²⁷ Theodor Beza (1519-1605) Francouzský protestantský teolog, významná postava francouzského reformačního hnutí v 16. století.

²²⁸ *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*, úvod Julia Glückliche, s. VII.

²²⁹ Jan HALADA, *Lexikon české šlechty*, s. 28.

²³⁰ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antiakorán*, Předmluva Noemi Rejchrtová, s. 39-41.

opravdovosti jejich víry, protože místo naslouchání Božímu slovu uchovávají spíše tradice a obřady.²³¹

Budovec poznává realitu orientálního prostředí na vlastní oči a střetává se s odlišnými způsoby uvažování obyvatel osmanské říše. V této konfrontaci s odlišným světem začal pochybovat o mnoha věcech, které předtím pokládal za zcela přirozené.²³²

V této době si vytváří jistoty své vlastní víry založené na společné víře všech křesťanů v Trojici. Tento základní znak víry všech křesťanů má podle Budovce spojit všechny křesťany v boji proti Turkům. Sám však přiznává, že byl jen krůček od odpadlictví od křesťanství a přiklonu k učení Mohamedově. K tomu, podle něj, mají nejbližší antitrinitáři, se kterými se křesťané věroučně sjednotit nemohou.²³³ Proto se rozhoduje popsat způsob Muhammadova náboženství nebo, jak sám označuje, spíše jejich bezbožnost.²³⁴

Po návratu do Čech se stal obhájcem zájmů české evangelické šlechty a Jednoty bratrské.²³⁵ V roce 1603 byl svolán na Pražském hradě sněm, na kterém císař žádal o větší pomoc v boji proti Turkům.²³⁶ Budovec byl na tomto sněmu řečníkem českých evangelických stavů při jednání o náboženské svobodě a vladislavském mandátu, který se obracel proti všem nekatolíkům.²³⁷

V roce 1607 byl Budovec za své služby pro císařský dvůr, zejména potom za svůj pobyt v Cařihradu, povýšen do panského stavu.²³⁸ Při střetu mezi Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem stál Budovec, spolu s českými stavy, na straně císaře. Na sněmu v roce 1608 jako mluvčí všech českých evangeliků předložil císaři požadavky českých stavů, konkrétně šlo o dokument žádající náboženskou svobodu podle České konfese.²³⁹

Císař uznání České konfese odkládal, ale po dalším sněmu v roce 1609 Rudolf II. podepisuje Rudolfův Majestát, který v Čechách zajišťuje náboženskou svobodu.²⁴⁰ Prosazení majestátu bylo velkým úspěchem diplomata Václava Budovce.²⁴¹

V roce 1611 Rudolf II. abdikuje a na český trůn nastupuje Matyáš.²⁴² Budovec však zůstává významnou politickou osobností. Roku 1614 vydává *Antialkorán* a o dva roky

²³¹ Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579–1619, č. 3, s. 5-6.

²³² Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, s. 40.

²³³ Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, s. 156-7.

²³⁴ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, Předmluva Noemi Rejchrtová, s. 41.

²³⁵ Jan HALADA, *Lexikon české šlechty*, s. 28.

²³⁶ Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Předmluva Noemi Rejchrtová, s. 40.

²³⁷ Viz kap. 3.1.

²³⁸ Jan HALADA, *Lexikon české šlechty*, s. 29.

²³⁹ Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1584–1620*, s. 354-5.

²⁴⁰ Viz kap. 3.1.

²⁴¹ Jakub S. TROJAN, *Idea lidských práv v české duchovní tradici*, s. 172.

²⁴² Viz kap. 3.1.

později další dílo *Circulus horologii lunaris et solaris*.²⁴³ Budovec v tomto díle zastával snášenlivost mezi kalvinisty a luterány, proto „staví do jedné řady muže Boží Luthera i Kalvína, Melachthona i Bezu.“²⁴⁴ Díky tomuto postoji se dostává do ostré polemiky s luterským kazatelem Matyášem Hoě, který jako luterán zastával opačný postoj než Budovec.²⁴⁵

V roce 1618 se Budovec jako aktivní člen českých stavů účastnil tzv. třetí pražské defenestrace,²⁴⁶ kterou začíná Stavovské povstání.²⁴⁷ Nově zvolený český král Fridrich Falcký ustanovil Budovce prezidentem apelačního soudu a strážcem koruny české.²⁴⁸

Budovec byl, stejně jako Jednota bratrská, podporovatelem nového krále, který za účasti Českých bratří provedl v Chrámu sv. Víta „kalvinistickou očistu“. V červenci roku 1620 při přijetí osmanské delegace v Praze provází Budovec tureckého vyslance po Praze a při jednáních o vojenské pomoci překládá do turečtiny.²⁴⁹

Po bitvě na Bílé hoře se vrátil do Prahy, byl zatčen a vězněn. Jeho rozsudkem bylo stětí hlavy a její vyvěšení na Staroměstské mostecké věži.²⁵⁰ Václav Budovec z Budova byl popraven 21. června 1621 na Staroměstském náměstí spolu s dalšími vůdci Stavovského povstání.

Budovcovým nejznámějším dílem je *Antialkorán*, který byl sice napsán již na začátku „patnáctileté války“²⁵¹ v roce 1593, ale kvůli katolické cenzuře byl vydán až v roce 1614.

Budovec svůj spis částečně přepracoval. Úvodní předmluva z roku 1614 nebyla adresovaná Rudolfovi II. jako původní verze z roku 1593. Přesto v ní Budovec upozorňuje na podobnosti mezi vírou křesťanů a muslimů, tuto podobnost považuje za nástroj ďábla, „ale tito nástrojové ďábelští, hlásající se k Starému i Novému zákonu, berou na se způsob anděla světlosti, jako by také spolukřesťané byli.“²⁵²

Jeho spis byl ovlivněn jeho pobytem v Konstantinopoli v letech 1577-1584. Budovec čerpal základní články Koránu a jejich následné vyvrácení z Biblianderova basilejského Koránu z roku 1543,²⁵³ nejedná se tedy o originální dílo.²⁵⁴

²⁴³ Český překlad, *Kruh hodin měsíčních a slunečních*.

²⁴⁴ Václava Budovce z Budova *korrespondence z let 1579–1619*, úvod Julia Glücklicha, s. XXXI.

²⁴⁵ Viz kap. 2.3.

²⁴⁶ Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 185.

²⁴⁷ Viz kap. 3.1.

²⁴⁸ Adolf WENIG, *Čeští bohatýři*, s. 230.

²⁴⁹ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*: s. 45 a s. 60.

²⁵⁰ Adolf WENIG, *Čeští bohatýři*, s. 230-1.

²⁵¹ Viz kap. 2.1.

²⁵² Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, Předmluva Noemi Rejchrtová, s. 44.

²⁵³ Viz kap. 2.2.

²⁵⁴ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 199.

Už v podtitulu knihy „Mocných a nepřemožitelných důvodech toho, že Alkorán turecký z ďábla posel, a to původem ariánů s vědomým proti Duchu svatému rouháním“²⁵⁵ autor ukazuje základní východisko, ze kterého bude vycházet v celém spise, tedy že islám je křesťanské hereze, která pochází od ariánů.

Budovcův spis má tři oddíly. První oddíl *Larva Tureckého náboženství* začíná kapitolou *Artikulové víry mahometské*,²⁵⁶ v této krátké kapitole autor popisuje deset domnělých článků víry muslimů, ze kterých se dozvídáme, že Mahomet nepošel z otrokyně, ale ze zaslíbeného semene, a proto jsou všichni tito národové požehnaní. Dále, že Židé zfalšovali Starý a Nový zákon a Pán Bůh ho dal Mahometovi v nebi do Alkoránu opět vepsat.²⁵⁷ Tyto artikuly použité autorem, ovšem nejsou skutečné články víry společné všem muslimům. Budovec je převzal z překladu arabského textu, který měl patřit mezi „autentické knihy“ islámu.²⁵⁸

V hlavní části prvního oddílu, která má být jakousi edicí Koránu, hovoří o vybraných súrách Koránu, ovšem jednotlivé sóry (Budovec označuje za „azoary“) nejsou přepsány doslova, ale pouze prostřednictvím Budovcových hodnotících parafrází.²⁵⁹

Budovec například úplně pominul první a velmi důležitou sóru pro muslimy, tzv. Fátihu. Ospravedlňuje se tím, že stačí „když se kus smrduté mrchy přednese, byť celá mrcha přednešená nebyla. Nebo z toho mála může jeden každý o smradu a chuti souditi a říci, jaký by pak smrad byl, kdyby celá mrcha přinesena byla.“²⁶⁰

V úvodu první azoary autor říká, že Mahomet, vychvaluje Boha, aby si posluchače získal, chválí Alkorán, protože je dán od Boha, a ti, kteří podle něj budou žít, se dostanou do ráje. Toto je podle Budovce základ a konec víry Mahometovy, který tímto lidi od víry v Boha a naděje na věčný život odvedl.²⁶¹

Takto Budovec postupuje v celém díle, kdy islámskou víru hodnotí pouze negativně. V aozare o Kristu, se podle autora, ten ďábel mahometský, ten roh rouhavý od Daniele předpověděný hrozně rouhá věčnému synu božímu.²⁶² Označuje Mahometa za lháře, protože podle muslimů, jiného žida podobného Kristu ukřižovali. Ježíše nazývá jen poslem a slovem

²⁵⁵ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, Předmluva Noemi Rejchrtová, s. 31.

²⁵⁶ Tamtéž, 1. díl, s. 57.

²⁵⁷ Tamtéž s. 58-9.

²⁵⁸ Tamtéž Poznámka s. 370.

²⁵⁹ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 199.

²⁶⁰ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, Předmluva Noemi Rejchrtová, s. 51.

²⁶¹ Tamtéž, 1. díl s. 60.

²⁶² Tamtéž s. 63.

božím, nikoli však Bohem, to vše dává za pomoc Sergiovi, mnichovi ariánskému, který ho to naučil.²⁶³

Mahomet podle Budovce pořád napomíná k válce proti křesťanům,²⁶⁴ zároveň však Budovec zaměřuje Araby a Turky, a tak je velice problematické se vyznat v tom, zda Mahomet skutečně napomíná k válce proti křesťanům, nebo k válce mezi arabskými kmeny v Mekce.

Budovec obviňuje Mahometa z krádeže z písem svatých, označuje Korán za jed, který se skrývá pod medem jako lež pod pravdou.²⁶⁵ Dále se posmívá Mahometovi, že Alkorán napsal v arabské řeči, protože věděl, že by ho latiníci nepřijali.²⁶⁶

Budovec obrací proti Mahometovi echatologický výjev Koránu o Gogovi a Magogovi. Podle autora, po porážce Goga a Magoga, dojde k božimu soudu nad Mahometem, který sužuje lid křesťanský, tento nešlechtník a Syn ztracení bude zabit a ponížen.²⁶⁷

Budovec označuje Mahometa za Antikrista, protože antikristem je ten, kdo je proti Kristu a kdo se proti jeho slovům protiví.²⁶⁸ Tím Mahomet musí podle autora být, protože neoznačuje Krista za Boha, ale pouze za posla božího.

První oddíl pokračuje kapitolou *Přílepký k Alkoránu*, tato kapitola obsahuje tři spisy, které muslimové berou jako pravidla víry.²⁶⁹ Nejsou to ovšem *hadíthy*, tedy zprávy o výročích a činech proroka Muhammada tvořící *sunnu*, jak by čtenář předpokládal, ale jedná se o Budovcem převzatý text z arabského překladu ze 12. století.²⁷⁰

Poslední částí prvního oddílu je kapitola „O larvě náboženství tureckého“, ta je podle autora plná povrchní svátosti a pobožnosti. Sice se zdá, že převyšuje nejlepší náboženství (křesťanství), ale je plná pokrytství a nevěry o Bohu, a proto i ty nejlepší skutky jsou bez Slova božího ohavné před obličejem božím.²⁷¹

V této kapitole Budovec odkazuje na Martina Luthera, který psal proti Turkům.²⁷² Mahometovo náboženství je podle autora rouhavé proti učení o Bohu. Satan skrze ně morduje lidské duše a jejich náboženství, nebo spíš bezbožnost se rodí z odřezanců od víry křesťanské.²⁷³

²⁶³ Tamtéž s. 65.

²⁶⁴ Tamtéž s. 69.

²⁶⁵ Tamtéž s. 73.

²⁶⁶ Tamtéž s. 74.

²⁶⁷ Tamtéž s. 78.

²⁶⁸ Tamtéž s. 89.

²⁶⁹ Tamtéž s. 94.

²⁷⁰ Tamtéž, Poznámka, s. 370.

²⁷¹ Tamtéž 1. díl, s. 104.

²⁷² Tamtéž

²⁷³ Tamtéž s. 105.

V této kapitole dále hovoří o tom, že se muslimové rouhají Trojici svaté²⁷⁴, a také o svém pobytu v Konstantinopoli, který ho i přes pokušení ve víře v Krista utvrdil, přesto ukazuje, že mnoho křesťanů, kteří dychtí po tělesnosti, zradí Krista a snadno se k bezbožnosti přidají.²⁷⁵

Autor v prvním oddíle vyvrací Korán, protože se neshoduje s Bibli. Toto dílo se liší od klasických polemik tím, že Budovec kriticky poukazuje i na shody obou svatých textů, které interpretuje jako „pokryteckou snahu Mahometa zalíbit se a zakrýt vlastní rouhání“.²⁷⁶

Základní myšlenkou tohoto díla, kterou autor přebírá z Lutherových spisů o Turcích, je dvojí tvář islámu. Člověk, který žije v muslimském světě, vidí jen svrchní masku („larvu“), pod kterou se skrývá ďábelské jádro, ďábelská tvář duchovního nepřítele. Toto jádro chce Budovec odkrýt v druhé části spisu nazvané *Odkrytí té larvy mahometské*.²⁷⁷

Podle Budovce satan zakázal Korán, tedy „hloupé lži“ do tureckého jazyka překládat, protože jinak by byly jeho lži odhaleny.²⁷⁸

Tvrdí, že se Písmo boží od mahometských básní jako slunce od hvězd rozezná, protože ty jsou temné, prošpikované jedem lva skrytého ďábla v kůži ovčí.²⁷⁹ Zde se Budovec snaží poukázat na skrytí Muhammada jako vlka v rouše beránčím, kterého odkryje Písmo svaté jako svit slunce.

Podle Budovce jsou křesťanskému vojáku největšími zbraněmi v boji proti mahometánům „Pisma svatá Starého a Nového zákona, že jsou ten pravý klíč, pravé světlo, pravý meč a mocná střelba a dělo,“²⁸⁰ těmi zbraněmi se jejich dílo zboří. Autor se tímto tématem zabývá také ve třetím dílu.

Třetí díl *Alkoránu* z roku 1593 začínal kapitolou *Kronika duchovní*, ta byla v pozdějším vydání nahrazena kapitolou *Circulus et Horologium*, která obsahuje kapitoly Budovcova díla vydaného roku 1616 *Circulus horologii lunaris et solaris*.

Toto dílo se částečně liší svým obsahem od posledního dílu *Antialkoránu*. Budovec rozděluje lidské dějiny obrazně na čtyřiašedesát hodin. Zaměřuje se v tomto spise, víc na polemiku se sociniány než na polemiku s Turky. Důležitým tématem jeho je víra ve

²⁷⁴ Tamtéž s. 111.

²⁷⁵ Tamtéž

²⁷⁶ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 316.

²⁷⁷ Tamtéž s. 315.

²⁷⁸ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, 2. díl, s. 128.

²⁷⁹ Tamtéž s. 133.

²⁸⁰ Tamtéž s. 130-1.

svatou Trojici. Sociniáni totiž, podle autora, staví na stejných základech jako Turci a jsou tedy Mahometovými potomky.²⁸¹

Vrátíme-li se k poslední kapitole *Alkoránu*, tak Budovec v této části poukazuje na islám v eschatologické rovině. Turek je zde zmíněn velmi málo, skrývá se za apokalyptickým národem Goga a Magoga, který je ve dvanácté hodině poražen a jeho konec ohlašuje Kristův příchod. Třetí díl je složen z jedenácti značně volných kapitol, vzniklých z Budovcových poznámek z Konstantinopole, které zachycují proces jeho utvrzování ve víře.²⁸²

V kapitole *O antikristovi* Budovec polemizuje o tom, že kdo by nikdy neviděl beránka ani vlka, nemohl by říct, kdyby hleděl na obě zvířata, kdo je vlkem. Mahomet (tedy vlk), ovčím rouchem, totiž Starým a Novým zákonem své básně přikrýt chtěl, ale že jest vlkem a ne beránkem, je díky Budovcovu spisu prokázáno.²⁸³

Dále píše, že se Antikrist, tedy Mahomet měl narodit léta 666,²⁸⁴ a Mojžíš ho měl jmenovat falešným prorokem. Mahomet bude, označovaný Budovcem jako Gog a Magog, v izraelských horách poražen a dokonale vyhlazen.²⁸⁵

V kapitole *O Bohu pravém* pokračuje Budovcovo spojováním islámu s křesťanskými herezemi. Mahometáni, ariány a sociáni se podle autora rouhají jedinému Pánu Bohu v Starém a Novém zákoně zjevenému, písma svatá jeho převracují a vyvracují.²⁸⁶

Předposlední kapitola *O odpadlících* má být protikladem k poslední kapitole *O rytíři křesťanském*. Autor ji píše pro Kristovy rytíře, kteří jsou pokřtěni ve jménu svaté Trojice a jdou na vojnu proti proklatému Mahometovi, všeho křesťanstva hlavnímu nepříteli.²⁸⁷

Budovec v této kapitole sepisuje své rady v boji proti Turku a klade velký důraz na boj duchovní. Bezbožní vojáci Goga a Magoga neuperou, přestože budou vítězit tělem, tak duši budou prohrávat.²⁸⁸ Samotné vítězství ve válce proti Turkům považuje Budovec, bez záruky spásy duše, za bezcenné.²⁸⁹

Budovec většinou smysl svých kapitol v *Antialkoránu* ilustroval vlastními kresbami, kterými jednotlivé kapitoly zpravidla začínají. Tyto obrázky jsou plné alegorických scén a

²⁸¹ Wenceslaus BUDOWEZ, *Circulus horologii lunaris et solaris*, s. 1.

²⁸² Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s.131-4.

²⁸³ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, 3. díl, s. 265.

²⁸⁴ Budovec si tento rok vymyslel, aby dokázal, že Muhamad je Antikrist a je spojen s apokalypsou. Muhamad měl žít přibližně v letech 570- 632.

²⁸⁵ Tamtéž 3. díl, s. 268.

²⁸⁶ Tamtéž s. 282.

²⁸⁷ Tamtéž s. 327.

²⁸⁸ Tamtéž s. 335.

²⁸⁹ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 134.

symbolů, které stejně jako text samotný mají znázorňovat falešnost Koránu, rouhání Muhammada proti Bohu a Kristu.²⁹⁰

Budovec označuje islám pojmenováním „alkorán“, odvozeninami „mahometský a mahometáni“. Dalšími synonymy potom jsou „Turci“ a „turecký“.²⁹¹ Mahomet podle Budovce stvořil náboženství pohodlné tělesnému životu a smyslům, tyto úvahy mají podporu v kapitole *O odpadlících*. Tito odpadlíci podle něj neuvěřili v Alláha, ale přijali náboženství z politických a mocenských důvodů. Budovec z těchto důvodů tvrdí, že odpadlíci k islámu jsou horší než samotní Turci.²⁹²

Budovec se vůči „mahometánům“ nevynechává pouze nábožensky, ale i civilizačně, z pozice vyšší civilizace. Slovně napadá nejenom Korán, ale také vyjadřuje podiv nad jejich hloupostí, pověřivostí, kritizuje jejich státní zřízení, založené na „slepé poslušnosti“ všech vůči samovládcům, dále kritizuje absenci dědičné šlechty a útlak křesťanů, kterým jsou na územích dobytých Turky odebírány jejich děti na převýchovu.²⁹³

Budovec ve své polemice postoupil z uvedených českých autorů nejdále ve snaze odlišit Turky či muslimy co nejvíce od křesťanů. V binární opozici proti věřícím křesťanům, kteří se starají o svou spásu, staví nevěřící „mahometány“ starající se jen o světské věci, které čeká zatracení. Proti pravé víře stojí pokrytecká zbožnost, která je náchylná k rozkošim vlastní tělesnosti. Proti Bohu a Kristu stojí Antikrist. Klíčovou roli však tvoří opozice Boží pravdy Boží, evangelia a „alkoránu“ jako lži od ďábla.²⁹⁴

3.2.5. Jan Amos Komenský

Jan Amos Komenský byl český myslitel, duchovní Jednoty bratrské a pobělohorský exulant. Při svých akademických studiích na reformovaných univerzitách v Herbornu a Heidelbergu byl ovlivněn prostředím průbojného kalvinismu. Toto období Komenského života hrálo významnou roli v jeho celoživotní chiliastické představě boje proti Antikristu. Komenský jako evangelík považuje římského papeže za Antikrista a vybízí k boji proti Habsburkům, které označuje za přísluhovače Antikrista.²⁹⁵

Tato představa ovlivnila jeho polemický spis *Retuňk proti Antikristu*, který Komenský vydal ještě před začátkem stavovského povstání.²⁹⁶ Komenský se snaží v tomto spise poukázat na to, že katolicismus není pravé křesťanství. Sám označuje „pravé křesťanství“ za

²⁹⁰ Tamtéž s. 138.

²⁹¹ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 316

²⁹² Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 131.

²⁹³ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 318.

²⁹⁴ Tamtéž s. 317.

²⁹⁵ Jan Amos KOMENSKÝ, *O sobě*, předmluva Amedeo Molnár, s. 13.

²⁹⁶ Viz kap. 3.1.

úzkou cestu malé části křesťanské obce, kterou jako evangelík a člen Jednoty bratrské sám zastupuje.

„Ale těsná jest brána a ouzká cesta, kteráž vede k životu a málo jest nalézajících jí. Sudiž, křesťane, slova Kristova a považ uzká-li jest či široká cesta církve římské? Málo-li jich či mnoho po ní jde? Ba největší díl oslepeného křesťanstva kráčí po ní.“²⁹⁷

Římského papeže označuje za Antikrista a přirovnává úpadek papežství s úpadkem království Antikrista. Tento úpadek podle Komenského souvisí s hlásáním evangelia, které odvrací lidi od modlářství k „pravé víře“ skrze Viklefa, Husa, Luthera.²⁹⁸

Komenský za Antikrista, považuje také Machometa, který se zjevil z východních krajin a smíchal náboženství židovské, křesťanské a pohanské dohromady a udělal z těchto náboženství alkorán. Machomet svedl svými bludy téměř všechny východní národy, které zprvu vyznávaly křesťanskou víru.²⁹⁹

Po bitvě na Bílé hoře Komenský pobýval u svého ochránce Karla Staršího ze Žerotína a sepisuje v této době známé dílo *Labyrint světa a ráj srdce*. V tomto díle Komenský přirovnává islám ke stromu rostoucímu kořeny vzhůru nohama a poukazuje na nelogičnost islámu.³⁰⁰ Komenský vycházel z protiislámských stereotypů protestantských autorů. Podle nich se jednotlivé části islámu navzájem vylučují a působí na první pohled zmateně. Díky této nelogičnosti byl Korán označován protestanty jako náboženství nesmírně hloupé.³⁰¹

Komenský si je vědom toho, že se muslimové tiše a nábožně modlí, umývají a dávají almužnu, to ale není pravým základem jejich víry. Tím je podle Komenského slepé hledání rozkoší. Muslimové při disputaci o náboženství a pravosti Alkoránu jiskří očima, strašlivě řvou a koho potkají, tak šavlují a v krvi lidské se máchají.³⁰²

V díle samotném Komenský do protikladu k „labyrintu světa“ staví „ráj srdce“, za který považuje neviditelnou církev, vnitřní světlo všech křesťanů.³⁰³

Pobělohorská emigrace po roce 1620 čítala 300 až 400 šlechticů, tisíce měšťanských rodin a mnoho poddaných, které lze těžko spočítat. Emigrace se týkala také Komenského, který se spolu s českými představiteli Jednoty bratrské stěhuje do sídla Jednoty v polském Lešně.³⁰⁴

²⁹⁷ Jan Amos KOMENSKÝ, *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 2., „Retuňk proti Antikristu a svodum jeho“, s. 31.

²⁹⁸ Tamtéž s. 164.

²⁹⁹ Tamtéž s. 18-9.

³⁰⁰ Jan Amos KOMENSKÝ, *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 3, „Labyrint světa a ráj srdce“, s. 320-1.

³⁰¹ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 239.

³⁰² Jan Amos KOMENSKÝ, *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 3, „Labyrint světa a ráj srdce“, s. 320-1.

³⁰³ Tamtéž 374-9.

³⁰⁴ Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 57.

V autorově pohledu na islám jsou zásadním mezníkem dvacátá léta 17. století. Do této doby viděl pouze negativní obraz islámu, který byl ovlivněn dílem Bartoloměje Georgijevič.³⁰⁵ V polovině dvacátých let se však setkává s prorockými vizemi Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské, důležitou roli v těchto proroctvích hrají Turci jako spojenci evangelíků v boji proti Habsburkům. Tento plán politické aliance s Osmany byl kompenzován vidinou jejich evangelizace, která bude předzvěstí soudného dne.³⁰⁶ Komenský tyto revelace vydal tiskem a šířil je po Evropě mezi vzdělanými lidmi a panovnickými rody.³⁰⁷

V roce 1632 se Komenský ve spisu *Haggeus redivivus* znovu zmiňuje o dvou Antikristech, za které považuje Machometa a papeže. Západní a východní Antikrist podle autora obrátili naruby Kristovo učení. Katolická církev tak byla „ohavnými, zatratitelnými bludy znečištěna“.³⁰⁸

Na základě tohoto obrácení Kristova učení se musí sjednotit všichni evangelíci, církev musí projít reformací, „aby se nejprve hříšníci umyli a očistili, přestali zle činiti a učili se dobře činiti“³⁰⁹, tím se církev napraví, aby v ní Pán Bůh mohl mít opět zalíbení a znovu ji požehnat.³¹⁰

Další životní cesta Komenského života vedla do Švédska, kde jeho úkolem bylo přispět k reformě vzdělání. V roce 1648 se vrací zpátky do polského Lešna. Po podepsání vestfálského míru se zklamaný Komenský opět přiklonil k naději, že Turci rozlomí nově nastalou situaci, a ztotožnil se s revelacemi Mikuláše Drabík.³¹¹ Revelace měly přesvědčit Sedmihradsko a Portu k účasti v protihabsburské koalici.

V roce 1653 vydává Komenský obrazovou učebnici *Svět viditelných věcí v obrazech*. Tato stručná encyklopedie vykládá o čtyřech náboženstvích, mezi které autor řadí židovství, křesťanství, pohanství a islám.

V kapitole o islámu Komenský přebírá stereotypy evropských autorů. Hovoří o tom, že Muhammad na radu žida a ariánského mnicha Sergia vymyslel nové náboženství, smíchané ze Starého zákona, křesťanství a pohanství. Při svých záchvatech říkal, že s ním mluví archanděl Gabriel a Duch svatý. Jeho následovníci se zdržují vína, mají mnoho žen a obřezávají se. Staví svatyně, z nichž kněží a nikoli zvony svolávají k bohoslužbám. Uctívají

³⁰⁵ Viz kap. 2.3.

³⁰⁶ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 232.

³⁰⁷ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 210.

³⁰⁸ Jan Amos KOMENSKÝ, *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 2., „Haggeus redivivus“, s. 300.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 318.

³¹⁰ Tamtéž, s. 311-7.

³¹¹ Komenský se s Drabíkem setkává, již při studiu v bratrské škole ve Stražnici.

Krista jako velikého proroka, ne však jako syna Božího, nevěří tedy ve Svatou Trojici. Jejich největším prorokem je Muhammad a zákon nazývají Alkorán.³¹²

V roce 1654 se Komenský naposledy vrací do Lešna, při oblehání města vojsky polské šlechty vypukl požár města a Komenský při něm přišel skoro o celý svůj majetek. Po tomto požáru se Komenský vydal do svého posledního působiště v nizozemském Amsterdamu, kde od roku 1656 pobýval až do své smrti.

Komenský velkou část svého života polemizoval s antitrinitáři (sociniány), kteří odmítají Svatou Trojici a popírají Božství Ježíše Krista. Podobně jako Budovec je i Komenský srovnával s islámem, který také odmítá Ježíšovo božství.

Tyto polemiky vrcholí třemi polemickými spisy, vydanými v Amsterdamu v letech 1659-1662, většinou proti mluvčímu sociniánu v Nizozemí Danielu Zwickerovi.³¹³ Důkazem proti antitrinitářům má být podle Komenského členění všeho důležitého na trojiny,³¹⁴ tímto důkazem o existenci nejvyšší triády vyvrací námitky sociniánů, kteří popírají trinitarismus a Kristovo božství.³¹⁵

Komenský pokračoval ve své snaze prosadit svými texty protihabsburskou alianci i v Amsterdamu. V roce 1657 vydává spis *Světlo v temnotách*, jedná se o soubor proroctví Kottera, Poniatowské a Drabíka. Toto vydání bylo pořízeno a rozesláno v nečetných výtiscích jen mezi několik významných osob, které by mohlo zajímat.³¹⁶

Proroctvím předchází charakteristika všech tří věstců a rozsáhlý úvod. Autor v něm vysvětluje jejich význam a způsob, jakým samotný text chápat. Obsah proroctví je převážně politický, předpovídají pád Antikrista a Babylónu, tedy habsburské nadvlády a papežské moci. Proti těmto protivníkům povstanou národy z celého světa, jako první to budou Švédové a Sedmihradsko, posléze se k nim přidají i Turci, kteří za to budou odměněni světlem křesťanské víry. Poté nastane celková reforma a čisté uctívání Boha.³¹⁷

Komenský tedy vyzývá k nápravě světa před božím soudem. Nechce ovšem podněcovat k válkám, ale spíše napravit srdce nemocných (císaře a papeže), aby tak zabránil naplnění božího hněvu.³¹⁸

³¹² Jan Amos KOMENSKÝ, *Orbis sensualium pictus*, s. 216.

³¹³ Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 218-21.

³¹⁴ Existence boží trojice v každé živé bytosti

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Jan V. NOVÁK – Josef HENDRICH, *Jan Amos Komenský*, s. 538.

³¹⁷ Jan Amos KOMENSKÝ, *Lux in tenebris*, ***3.

³¹⁸ Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 263.

Tato proroctví vzbudila velký ohlas a byla často kritizována, někteří lidé nebyli přesvědčeni, že proroctví pochází rovnou od Boha, jak tvrdil Komenský. Považovali je, protože se řada z nich nesplnila, buď za Komenského poblouznění, nebo za dílo ďábla.³¹⁹

Proroctví Komenskému způsobila velké potíže, musel jejich pravdivost hájit. Z těchto důvodů vydal *Úvahu o porážce knížete sedmihradského*. V tomto spisu reaguje na porážku sedmihradského knížete Jiřího II. Rákócziho a vysvětluje, proč se nenaplnila Drabíkova proroctví o zkáze Antikrista a Babylónu.³²⁰

V roce 1663 se Drabík radoval nad postupem Turků až na Moravu, protože předpokládal pád Habsburků. Komenský s ním však tuto radost nesdílel, naopak v roce 1663 ve svém spise *Poslední pozoun nad Německem*,³²¹ který byl napsaný říšskému sněmu v Řezně, volá po společném boji proti Turkům. Tento boj má být podnětem „k nápravě křesťanských věcí, k revizi bezbožného vestfálského míru a ke konečnému sjednocení křesťanů na základě tolerance a ekumenismu.“³²²

Podle Drabíkových vidění měl osmanský sultán dostat do rukou překlad Bible do turečtiny a na základě tohoto překladu se potom obrátit na „pravou víru“. V roce 1664 Komenský znovu smýšlí o spojenectví Turků a protestantů proti Habsburkům a na pozdější obrácení Turků ke křesťanství.

Jeho asistent, Johann Jakob Redinger, ještě v témže roce předkládá spis *Světlo v temnotách* v osmanském ležení velkovezírovi Ahmetu Köprülü. Ten však netoleroval snahy o misijní působení mezi tureckými vojáky a dal Redingera zajmout.³²³

Komenský i dále šířil tato proroctví a v roce 1665 vydal rozšíření první sbírky, spis *Světlo z temnot*³²⁴. V něm vyzývá Ludvíka XIV. ke svolání vřekřesťanského sněmu a k nastolení náboženského i politického míru. Vyzývá také všechny krále a knížata, aby zastavili války a omezili papežskou moc. Přesvědčuje církve o sjednocení křesťanstva, to vše pro prosazení svých všenápravných cílů na obnovení věcí lidských.³²⁵

Komenský pro potřeby misie mezi Turky začal s projektem překladu Bible do turečtiny, tento projekt podporovali i jeho příznivci L. de Geer a S. Hartlib. Projekt však

³¹⁹ Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský, muž labyrintů a naděje*, s. 119.

³²⁰ Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 232.

³²¹ Viz kap. 2.3.

³²² Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 232

³²³ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 211.

³²⁴ Latinsky, *Lux e tenebris*.

³²⁵ Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský* s. 262.

nebyl dokončen, protože po smrti de Geera došly peníze. Částečný překlad se však dochoval v knihovně v Leidenu a byl dokončen v 19. století.³²⁶

Komenský k budoucímu překladu Bible napsal předmluvu v roce 1666 (*Bibliorum Turcirum dedicatio*). Předmluva či spíše věnování je určeno sultánovi Mehmedovi IV. Komenský sultána oslovuje jako velkého vládce a nepřemožitelného panovníka mnoha království na zemi. Autor pokračuje tím, že Bůh, jakožto původce světa, stvořil celý lidský rod a je svou podstatou jediný. Tomu podle autora napovídá jak zdravý rozum, tak učení Mojžíše, Krista a Muhammada, kterého velká část světa přijala za velkého proroka, a jeho učení Korán uctívá jediného Boha.³²⁷

Komenský poukazuje na to, že Korán ve svých základech vychází ze Starého a Nového zákona „jako ze zřidel věčné pravdy.“³²⁸ Křesťané, jak říká autor, mají v ruce Kristova evangelia, Knihy zákona sepsané Mojžíšem i samotný alkorán. Snaží se tyto knihy číst a pochopit vše dobré, co je v nich obsaženo.³²⁹

Komenský považuje za žádoucí, aby křesťané i muslimové, kteří společně věří v jednoho Boha, četli svaté knihy ostatních, aby v nich našli porozumění a navzájem se obohatili.³³⁰ Potom nebude i přes rozdílné uctívání stejného Boha docházet k nenávisti, nepřátelství, pronásledování ani hádkám, ale tato náboženství budou spolu rozjímat zbožně a tiše o všech věcech a srovnávat, co by mohlo být nejvíce pravdivé.³³¹

Lidé jsou totiž učiněni k obrazu božímu, nemají rohy ani drápy, aby se trhali jako zvířata, ani nejsou bez ducha hloupí jako dobytčata, ale jsou rozumní, aby vše poznali, posoudili a vybrali, co je dobré, pravdivé, nebo zavrhlí to, co je špatné a mylné.³³²

Komenský předává sultánovi křesťanské svaté knihy ve jménu jednoho Boha, který je společný všem.³³³ Také sultánovi nabízí, že pokud bude on šířit překlad Bible do turečtiny v osmanské říši, bude Komenský na oplátku šířit překlad Koránu v latině v západním světě.

Komenský sultána nabádá k tomu, aby jako král králů panující na zemi trojího lidu znal všechny zákony, tedy Korán, Starý a Nový zákon a aby díky této Boží moudrosti, která přichází jedině od Boha, kraloval národům božím podle božích zákonů.³³⁴

³²⁶ Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 211.

³²⁷ „Komenský sultánovi“, ed. V. T. Miškovská, *Nový Orient*, 1954, roč. 9, č. 2, s. 20.

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ Tamtéž.

³³⁰ Tamtéž.

³³¹ Tamtéž.

³³² Tamtéž.

³³³ Tamtéž, s. 21.

³³⁴ Tamtéž.

Komenský reaguje v předmluvě na tradiční obvinění muslimů, zda svaté knihy křesťanů obsahují čisté slovo boží a nejsou porušeny židy a křesťany. Podle autora křesťané zanechávají čisté knihy napsané prorokem Muhammadem, stejně tak neporuší ani své knihy, protože jsou dány od Boha, není tedy možné v nich cokoli přidávat ani ubírat. Poukazuje také na to, že židé i křesťané v by raději zemřeli, než by připustili nějaké porušení Božího zákona.³³⁵ Komenský tedy vyvrací obvinění ze strany muslimů, že židé a křesťané porušili svatý obsah Bohem seslaných knih.

Podle autora tedy není chybou božských knih, že se dosud tato náboženství rozcházejí ve víře, je to chyba lidí, ti svou předpojatostí a žádostmi rozprostřeli před oči záclonu, kterou boží slunce nemůže proniknout a svým jasem všechny stejně ozářit. Komenský však věří, že jednou spadne záclona a všechny národy se shromáždí, aby viděli jednu slávu Boží.³³⁶

Na závěr Komenský vybízí k všeobecné snášenlivosti a modlitbě všech lidí pod sultánovou nadvládou k Bohu. Samotnému sultánovi přeje šťastné kralování ve jménu našeho jediného Boha a posmrtnou spásu v království nebeském.³³⁷

Přesto, že se tento dokument k sultánovi nedostal, dokládá diplomatickou obratnost Komenského, ukazuje jeho snášenlivý pohled na příslušníky jiného náboženství, snahu o skutečné dorozumění a mír mezi lidmi.³³⁸

Komenský byl při psaní předmluvy nepochybně inspirován tzv. kalvinoturcismem, protože stejně jako autoři, kteří byli inspirováni touto myšlenkou, zdůrazňoval společné podobnosti obou náboženství a zvažoval možnost spojenectví s Turky proti Habsburkům. Také počítal s obrácením Turků ke křesťanství.³³⁹

Své životní dílo *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, které se skládá ze sedmi knih, sepisuje zhruba v letech 1644-1670. Komenský napsal tento spis v touze učinit z rozbořené evropské společnosti 17. století společenství lidí, kteří spolu budou v míru spolupracovat. Jeho program byl ovšem ve své době utopií, protože v obsahu, demokratismu a humanismu daleko přesahuje svou dobu.³⁴⁰

Cílem jeho díla je, kromě všenápravy věcí lidských, najít společné světlo křesťanské víry a nabídnout ho všem lidem, kteří setrvávají v temnotách, tedy pohanům, židům a Turkům. Nejprve je však nutné, aby se na víře shodli všichni křesťané.³⁴¹

³³⁵ Tamtéž.

³³⁶ Tamtéž

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ Tamtéž, úvod V. T. Miškovská, s. 20.

³³⁹ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 210.

³⁴⁰ Jan Amos KOMENSKÝ, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. 1, Předmluva, s. 10.

³⁴¹ Tamtéž, s. 55.

Komenský se o islámu zmiňuje zejména v druhé knize nazvané *Panaugia* (Všeobecné osvícení). V této části svého díla si klade za cíl najít společné náboženství pro všechny lidi světa, toto náboženství podle Komenského musí být křesťanství, které je jako jediné postavené oproti jiným náboženstvím na té nejpevnější, neotřesitelné skále. Ostatní náboženství jsou oproti křesťanství postavená na písku, z lidských výmyslů, anebo ďábelských podvodů.³⁴²

Přesto si Komenský netroufá o Koránu vynášet úsudek, to podle něj je záležitost mahomedánů.³⁴³ Komenský chce, aby muslimové přijali pravdivost Starého a Nového zákona, a proto se v polemice s islámem snaží vyvrátit podezření muslimů z toho, že křesťané a židé překroutili tyto zákony. Tvrdí, že tyto knihy nejsou porušené a „vykazují všestranný soulad, a to jak samy se sebou, tak i s přírodou a se zdravým rozumem“.³⁴⁴

V předposlední knize *Panorthosia* (Všeobecná náprava) Komenský dospívá k závěru, že se Turci, stejně jako židé a pohané na základě poznání Boží pravdy v Bibli obrátí ke křesťanství, jakožto k univerzální církvi, světové konzistoři, spojující všechny lidi v Kristově církvi.³⁴⁵

Posledním spisem Komenského, který psal před svou smrtí, byly *Křiky Eliášovy*. Tento spis chtěl zařadit jako osmý díl do svého všenápravného díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Ani jeden z těchto spisů však Komenský nedopsal a jeho životní dílo bylo vydáno až v roce 1966, tedy přibližně tři sta let po jeho smrti.

Ústřední postavou *Křiků Eliášových* je starozákonní prorok Eliáš, který se má objevit v nejvyšší nouzi, napravit všechny věci a připravit lidstvo na druhý příchod Krista. Komenskému jde zejména o mravní nápravu světa, jeho celoživotní nápravné úsilí a chiliastické sklony byly podporované Drabíkovými prorocstvími, podle kterých měl být sám Komenský prvním reformátorem neboli prvním Eliášem.³⁴⁶

Všenáprava se měla týkat všech obyvatel světa, protože lidstvo potřebuje mír. Komenský vyzývá k všenápravě všechny státníky i církevní představitele, včetně papeže.³⁴⁷

Vyjadřuje se také k Turkům, poukazuje na jejich příslušnost k Božimu lidu, protože jsou sémě Abrahamovo, vzešlé z jeho syna Izmaela. Mluví o tom, že Turci dobře činí, když

³⁴² Tamtéž s. 147.

³⁴³ Tamtéž s. 165

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ Jan Amos KOMENSKÝ, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. 3, s. 360-4.

³⁴⁶ Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský*, s. 212-3.

³⁴⁷ Tamtéž.

proroky Boží přijímají, Mojžíše a Krista, kteří byli posláni od Boha, zároveň však polemizuje o tom, zda třetí prorok (Muhammad) neučí omylům.³⁴⁸

Komenský říká, že by se měl Izmael „navrátit do domu Otce svého“.³⁴⁹ Předpokládá tedy obrácení Turků ke křesťanství. Toto obrácení je součástí Komenského všenápravy věcí lidských, které vyvrcholí svoláním obecného koncilu, ten vytvoří jedinou víru označovanou Komenským jako Sbor světla.³⁵⁰

Komenský, ačkoli nikdy nenavštívil islámské země, hovoří často ve svých dílech o Turcích. Částečně se vrací ke staré koncepci Turka jako nepřítele všech křesťanů, kteří se musí spojit pro úspěšný boj s tureckou hrozbou. Zároveň v jeho dílech nacházíme prvky obrazu Turka jako přítele, v tomto případě se pravděpodobně jedná „o součást celkové politické koncepce renovace Evropy na lepších základech“.³⁵¹

Komenský sice chtěl vytvořit jedno náboženství spojující všechny lidi v jedné víře v Krista. Zároveň ale prosazoval myšlenku vzájemné tolerance a mírumilovné existence tří monoteistických náboženství (judaismu, křesťanství a islámu)³⁵².

V této rovině myšlení dospěl Komenský k překonání své doby, Turci pro něj nejsou jen nástroj směřující k Apokalypse, ale skupinou, která se má podílet společně s ostatními náboženstvími na nápravě věcí lidských. V tomto kontextu Komenský ustupuje od stereotypu „my versus oni“.³⁵³

³⁴⁸ Jan Amos KOMENSKÝ, *Clamores Eliae*, s. 32-3.

³⁴⁹ Tamtéž.

³⁵⁰ Tamtéž s. 9.

³⁵¹ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, s. 232-3.

³⁵² Tamtéž.

³⁵³ Tamtéž.

4. Komparace přístupů českých autorů 16. a 17. století

V poslední kapitole chci srovnat přístupy autorů, o kterých jsem pojednal v hlavní části své bakalářské práce.³⁵⁴ První českým autorem, kterým jsem se zabýval, byl člen Jednoty bratrské Martin Kabátník.³⁵⁵ Ve svém díle *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491-1492* se snažil srovnávat křesťanský a muslimský svět. Jeho přístup je však i vzhledem k tomu, že ještě v době jeho cesty Osmané nepředstavovali nepřítel Habsburků a s ním i celého křesťanského světa, velice nepřijatý.

Kabátník byl jako člen Jednoty bratrské překvapen náboženskou tolerancí, která panuje v zemích pod arabskou nadvládou. Dále si všiml postavení židů a křesťanů, kteří nejsou ve svém společenském postavení rovni Turkům, a proto se někteří z nich, zejména z materiálních důvodů, obrací na tureckou víru.³⁵⁶ Obrácení křesťanů na islám spojuje Kabátníka s Budovcem, který ve svém díle velmi kritizuje právě odpadlictví od křesťanství k islámu.

Dalším autorem, který polemizoval s islámem, byl staroutravvistický farář Bartoloměj Dvorský.³⁵⁷ Důležitost jeho spisu *Proti Alchoránu* spočívá v tom, že to byla první česky psaná kniha o Koránu a také první polemika s islámem. Jeho spis byl také napsán ještě před spisem Bibliandera³⁵⁸, na který odkazuje Budovec ve svém díle.

Dvorského dílo je v mnohém podobné dílu Budovce, oba autoři se snažili vyvracet islám srovnáním s Biblií. V těchto srovnáních potom poukazovali na rozdílný obsah Bible a Koránu. Na základě těchto rozdílů potom označili islám za falešnou víru a křesťanskou herezi, ke které měli Muhammada přivést popírači Trojice ariáni, eventuálně s nestoriány,³⁵⁹ jejichž vnímání Krista vykazuje určité podobnosti s muslimy.

Dvorský stejně jako Budovec ve své polemice vybízí k boji s islámem. Oba autoři také označují Turky jako „metlu Boží“, proti které musí křesťané bojovat.

Dalším cestopisem je Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic³⁶⁰ *Cesta do Země svaté a do Egypta I,II*. Tento autor navazuje na cestu Martina Kabátníka, který ovšem cestoval do svaté země za arabské nadvlády, Harant o století později už za vlády Turků.

³⁵⁴ Viz kap. 3.2.

³⁵⁵ Viz kap. 3.2.1.

³⁵⁶ *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491-1492*, s. 10.

³⁵⁷ Viz kap. 3.2.2.

³⁵⁸ Viz kap. 2.3.

³⁵⁹ Bartoloměj DVORSKÝ, *Proti Alchoranu*, f. B1a.

³⁶⁰ Viz kap. 3.2.3.

Podobně jako Kabátník si všímá postavení židů a křesťanů v muslimském světě a také jejich konverzi k islámu. Harant je stejně jako Budovec a Dvorský ovlivněn dobou rakousko-tureckých válek v 16. století, proto používá ve svém díle řadu stereotypů této doby.

Označuje islám a Korán za modlářství ovlivněné nestoriány a ariány.³⁶¹ Turky vnímá jako „Boží trest“ a hlavního nepřítele křesťanů, vybízí proto k náboženskému i vojenskému boji proti této hrozbě. Všímá si toho, že muslimové zapírají Kristovo ukřižování a smrt. Stejně jako Budovec spojuje islám s tělesností a dalšími hříchy a přirovnává ho k jedu, který je skryt pod povrchem.³⁶²

Tento autor je zajímavý také tím, že se jako jediný z mnou uvedených autorů, bojoval ve válce proti Turkům. Účastnil se stavovského odboje, a proto byl, stejně jako Budovec, popraven.

Jednou ze dvou nejvýznamnějších osobností mé práce je Český bratr Václav Budovec z Budova.³⁶³ Jeho nejvýznamnější dílo *Antialkorán* bylo ovlivněno kromě pobytu v Cařihradu také obdobím, ve kterém tento spis sepisuje, tedy na začátku „patnáctileté války“.³⁶⁴

Podobnost mezi křesťanstvím a islámem považuje za nástroj ďábla, tato podobnost je podle něj dána tím, že islám je křesťanská hereze pocházející od ariánů.³⁶⁵

Podle Budovce muslimové zfalšovali Starý a Nový zákon zapsáním do Alkoránu. Autor si tedy už na začátku udělal vlastní názor na Korán a islám. Nepovažuje za důležité přepsat celý Korán, vynechává důležité části Koránu a islám hodnotí zcela negativně. Budovec si v *Antialkoránu* často odporuje, protirečí a jeho argumentace nedává smysl.

Budovec přebírá stereotypy své doby o islámu, považuje islám za lež, která je skryta pod pravdou.³⁶⁶ I ty nejlepší skutky muslimů jsou podle Budovce ohavné, protože se rouhají a popírají Trojici.

Budovec přirovnává Turky k apokalyptickým nájezdníkům Gogu a Magogu a označuje Muhammada za Antikrista.³⁶⁷ To je také důvod, proč napomíná k válce proti Turkům. Tuto válku podle něj musí vést křesťanští rytíři zejména duchovní cestou, protože bez ní by nemohli Turky porazit.

³⁶¹ Kristofa Haranta z *Polžic Cesta do Země svaté a do Egypta, díl 2*, s. 241-2.

³⁶² Tamtéž s. 245.

³⁶³ Viz kap. 3.2.4.

³⁶⁴ Viz kap. 2.1.

³⁶⁵ Václav BUDOVEC Z BUDOVA, *Antialkorán*, Předmluva Noemi Rejchrtová s. 31.

³⁶⁶ Tamtéž 1. díl, s. 73.

³⁶⁷ Tamtéž s. 89.

Budovec, Harant a Dvorský se ve svých dílech snaží postavit křesťanský svět do protikladu k islámu. Budovec v tomto protikladu zachází nejdál a snaží se co nejvíce odlišit křesťany a muslimy.

Jak je tedy zřejmé z jeho díla, nelze autora z náboženského hlediska obvinít z kalvinoturcismu. Jediným politickým argumentem podporujícím toto spojení je jeho osobní účast na jednáních, o možném spojenectví českých stavů s Turky, v Praze před bitvou na Bílé hoře. Tato situace ovšem byla dána okolnostmi, ve kterých se čeští stavové nacházeli.

Druhým významným autorem je poslední biskup Jednoty bratrské Jan Amos Komenský. Komenského postoj k islámu se myšlenkově spolu s jeho životem vyvíjel, byl velmi ovlivněn přesvědčením, které získal při svých studiích, o brzkém příchodu tisícileté Boží říše. Proto bylo, podle Komenského, nutné bojovat proti Antikristu,³⁶⁸ za něj považoval jak papeže, tak Muhammada.

Komenský v počátcích svého působení přebíral řadu protiislámských stereotypů typických pro jeho dobu. Považoval Korán za strom rostoucí kořenem vzhůru a poukazoval na jeho nelogičnost.³⁶⁹ Islám nebyl podle něj mírumilovné náboženství, jak se jeví na první pohled, ale jeho skutečnou podstatou je vyžívání se v tělesných rozkoších a násilí. Stejně jako Budovec klade důraz na víru v Trojici a polemizuje proto se sociniány, kteří odmítají Trojici stejně jako muslimové. Muhammad vytvořil podle Komenského nové náboženství smíchané z židovství, křesťanství a pohanství.³⁷⁰

V jeho postoji k islámu hrála významnou roli dvacátá léta 17. století, v této době začíná být ovlivněn proroctvími Kottera, Poniatowské a později také Drabíka. Tato proroctví se shodují s jeho chilialistickými vizemi, ve kterých Turci hrají roli spojenců proti Habsburkům, Římu a později se stávají evangelíky.

Komenský se snažil proroctví šířit mezi panovníky a přesvědčit je o protihabsburské alianci. Za tímto účelem také sepisuje předmluvu k překladu Bible do turečtiny, na které Komenský pracoval. V této předmluvě dokazuje svou diplomatičnost, když upozadí svou osobní víru v Trojici a poukazuje na společný základ víry obou náboženství v jednoho Boha.³⁷¹

Komenský v přístupu ke Koránu, vyzdvihuje společný základ víry v jednoho Boha, který je obsažený v Bibli i v Koránu. Voli tedy opačný přístup oproti metodě vyvracení

³⁶⁸ Jan Amos KOMENSKÝ, *O sobě*, předmluva Amedeo Molnár, s. 13.

³⁶⁹ Jan Amos KOMENSKÝ, *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 3, „Labyrint světa a ráj srdce“, s. 320-1.

³⁷⁰ Jan Amos KOMENSKÝ, *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 1, „Retuňk proti Antikristu a svodum jeho“, s. 18-19.

³⁷¹ „Komenský sultánovi“, ed. V. T. Miškovská, *Nový Orient*, 1954, roč. 9, č. 2, s. 20.

Koránu, který zvolil Budovec a Dvorským. V tomto kontextu je důležité zmínit, že Komenský stejně jako Dvorský nikdy nenavštívil muslimské země, přesto oba autoři psali, leč odlišně, o islámu.

Komenského předmluva může být právem považována za důkaz, že byl tento autor ovlivněn kalvinoturcismem. Důvodem pro tento argument je fakt, že charakteristickým znakem textů protestantských autorů, kteří byli spojováni tímto fenoménem, je zdůraznění podobnosti obou náboženství.³⁷²

Cílem předmluvy ovšem bylo Komenským předpokládané obrácení muslimů ke křesťanství. Tato představa souvisí s jeho vizí všenapravy věcí lidských, podle Komenského stačilo přesvědčit sultána, aby šířil překlad Bible v Osmanské říši. Komenský jako protestant předpokládal, že síla Božího slova obrátí muslimy na základě četby Bible ke křesťanství.

V posledním období svého života chce Komenský napravit všechny věci lidské, a proto počítá také s účastí Turků, kteří stejně jako ostatní národy přijmou křesťanství jako univerzální církev, která spojí všechny lidi ve víře v Krista.

Komparace přístupů vybraných českých autorů k islámu ukazuje, že tito autoři ve svých spisech, kromě Kabátníka a Komenského, zastávali zejména protiislámské postoje ve snaze co nejvíc odlišit křesťany od muslimů.

Nejčastějšími stereotypy, které jsou typické pro celé západní psaní o islámu už od středověku a objevovaly se i v dílech českých autorů, je označení islámu za falešné náboženství pocházející od ďábla, spojené s násilím a smyslností. Evroptí i čeští autoři vnímali islám jako křesťanskou herezi, ovlivněnou ariány a nestoriány. Muhammada považovali za falešného proroka a Antikrista.

Jediným autorem, který se osobně cestoval po muslimském světě a podal nepředpojatý obraz islámu, byl Martin Kabátník, ten ovlivněn pronásledováním své církve v Čechách, oceňoval míru tolerance, která panovala v arabském světě.³⁷³

Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic se jako jediný autor účastnil války s Osmany. Ve svém díle přebírá řadu protiislámských stereotypů, na druhou stranu byl, stejně jako Kabátník, částečně překvapen, mírou tolerance, která panovala na území osmanské říše.³⁷⁴

Posledním autorem, který pobýval na tureckém území, byl Václav Budovec z Budova. Budovec při svém pobytu v Istanbulu bojoval s pokušením přestoupit k islámu. Toto pokušení sice posílilo jeho křesťanskou víru, zároveň se však krajně vyhranil proti islámu.

³⁷² Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, s. 210.

³⁷³ Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, s. 65.

³⁷⁴ Tamtéž s. 165-6.

Staroutrakvista Dvorský polemizoval jak s muslimy, tak i s luterány, osobně však nikdy, stejně jako Komenský, nepodnikl cestu na turecké území. Komenský byl stejně jako Budovec člen Jednoty bratrské a obhájce víry v Trojici, která se neslučovala s vírou muslimů v jednoho Boha. Oba autoři proto ve svých polemikách s muslimy i antitrinitáři odkazovali na to, že muslimové jsou stejně jako antitrinitáři pokračovateli ariánů. V této souvislosti se jejich polemiky vlastně obrací proti tomuto „vnitřnímu ohrožení západního světa“.

Komenský ve svých spisech nejprve přebíral protiislámské stereotypy, později nicméně změnil svůj pohled na islám a v Osmanech viděl spojence proti Habsburkům, kteří přestoupí ke křesťanství.

Fenomén kalvinoturcismu tedy není typický pro české evangelíky doby předbělohorské. Myšlenka politického spojení s Turky, která souvisela s myšlenkou jejich konverze ke křesťanství, se u českých protestantů se objevuje až při stavovském povstání a pokračuje v době pobělohorské u českých autorů typu Komenského, kteří odchází do exilu.

Závěr

Ve své práci jsem, podle mého názoru, splnil zadání bakalářské práce, kdy jsem měl historicky přiblížit situaci 16. a 17. století a osmanské výboje do střední Evropy. Zaměřil jsem se především na rakousko-turecké války, které vedly tyto mocnosti o území ve střední Evropě. Poukázal jsem na dobu reformace a přístupy evropských autorů této doby k islámu.³⁷⁵ Zvláštní pozornost jsem věnoval spojování jednotlivých konfesí s Turky a označování údajné blízkosti kalvinistu s Turků pojmem kalvinoturcismus.

Zmapoval jsem nábožensko-politický vývoj českých zemí v tomto dějinném období se zvláštním zřetelem na dobu stavovského povstání v letech 1618-1620.³⁷⁶ Následně jsem rozebral a kriticky zhodnotil přístupy českých protestantů k islámu a Osmanům v daném období. Větší důraz jsem potom kladl na dva autory a významné osobnosti Jednoty bratrské, Václava Budovce z Budova a Jana Amose Komenského.

Hlavním cílem mé práce bylo rozebrat postoje českých autorů a zjistit, nakolik se v dílech vybraných autorů objevuje fenomén kalvinoturcismu, tedy myšlenky údajného spojování kalvinistů s Turky. Také mě zajímala role islámu v polemikách doby reformace a výbojů Osmanů do střední Evropy.

Z mé práce vyplývá, že většina českých autorů ve svých dílech přebírala protiislámské stereotypy, které byly dané dobou jejich působení. Významným autorem, který zaujal v průběhu svého života odlišné stanovisko, byl Jan Amos Komenský. Tento český myslitel a duchovní Jednoty bratrské spatřoval v Osmanské říši spojence v boji proti Habsburkům.³⁷⁷ Potvrdil tak hlavní předpoklad mé práce, protože se v jeho spisech objevovaly myšlenky možného spolenectví mezi protestanty a Osmany označované pojmem kalvinoturcismus.

Spojování s Turky hrálo především v evropském kontextu významnou roli v polemikách katolicko-protestantských i v polemikách různých protestantských konfesí mezi sebou.³⁷⁸ Čeští autoři potom ve svých polemikách s islámem často přebírali protiislámské stereotypy ve snaze odlišit křesťanství od islámu.³⁷⁹

Poukázání na problematiku přístupů k islámu je aktuální i dnes, přestože se v dnešní sekulární době protiislámské stereotypy liší od těch, které převažovaly v 16. a 17. století. Islám a Blízký východ je stále stavěn do protikladu ke křesťanství a západní Evropě. Tento

³⁷⁵ Viz kap. 2.

³⁷⁶ Viz kap. 3.1.

³⁷⁷ Viz kap. 3.2.5.

³⁷⁸ Viz kap. 2.3.

³⁷⁹ Viz kap. 4.

protiklad dnes není motivován teologickými rozdíly dvou zmiňovaných náboženství a formován významnými evropskými autory, ale spíše jde o rozdíly kulturní a politické, které jsou zdůrazňovány zejména médii. V určitých souvislostech nicméně můžeme nacházet podobnosti, které se v průběhu staletí významně nezměnily.

Islám je například stále označován za náboženství, které je plné násilí. Překonání tohoto stereotypu proto není běžné ani v současné době. Z těchto důvodů může být inspirací pro budoucnost významný český myslitel 17. století Jan Amos Komenský, který přestože byl motivován obrácením Osmanů ke křesťanství, překonal protiislámské stereotypy a viděl v Turcích partnery, kteří společně s ostatními národy mohou napravit svět.

Bibliografie

1. Kanonické texty

AN-NAWAWÍ, J. (ed.): *Zahrady spravedlivých: sbírka výroků proroka Muhammada*. Přeložil Petr Pelikán. Praha: AMS, 2008.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad. 8. vyd., (1. opr. vyd.). Praha: Česká biblická společnost, 2001.

Korán. Podle různých vydání přeložil, předmluvou, komentářem a rejstříkem opatřil Ivan Hrbek. vyd. celkem 7., V tomto překladu 3. Praha: Academia, 2000.

2. Rukopisy a staré tisky

BIBLIANDER, Theodor. *Machumetis Saracenorum principis, eiusque succesorum vitae, doctrina, ac ipse Alcoran*. 2. vyd. Basel: Johannes Oporin, 1550. Dostupné na <http://books.google.com/>.

BUDOVEC Z BUDOVA, Václav, *Circulus horologii lunaris et solaris*. Hanau: Haeredes Ioan. Aubrii, 1616. Dostupné na <http://books.google.com/>.

CALVIN, Iohannes: *Defensio orthodoxae fidei de sacra Trinitate, contra prodigiosos errores Michaelis Serveti Hispani*. Oliva: Robert Stephan, 1554. Dostupné na <http://books.google.com/>.

DVORSKÝ, Bartoloměj. *Proti Alchoranu*. Staré Město pražské: Jan Severin ml., 1542. Strahovská knihovna.

KOMENSKÝ (Comenius), Jan Amos. *Lux in tenebris*. Amsterdam: b.t.n., 1657. Dostupné na <http://books.google.com/>.

REGINALD, Gulielmus. *Calvino-Turcismus, id est, calvinisticae perfidiae, cum mahumetana collatio, et dilucida utriusque sectae confutatio*, 2. vyd., Colonia Agrippina: Antonius Hierat, 1603. Dostupné na <http://books.google.com/>.

SUTCLIFFE, Matthew. *De Turco-papismo*. 2. vyd. London: Georgius Bishop – Radulphus Newberle – Robertus Barker, 1604. Dostupné na <http://books.google.com/>.

3. Edice a překlady pramenů

BUDOVEC Z BUDOVA, Václav:

- *Antialkorán*. (ed.). Rejchrtová Noemi Praha: Odeon, 1989.

- *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*. Ed. Julius Glücklich. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912.

- *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579–1619*. Ed. Julius Glücklich. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908.

CALVIN, Jan:

- *Institute: Učení křesťanského náboženství*. Přel. a Ed. F. M. Dobiáš. (Spisy Komenského evangelické teologické fakulty bohoslovecké, řada A, sv. 16.) Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1951.

- *The Institutes of the Christian Religion* Přel. Henry Beveridge. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library. Přel. Z: Christianae religionis Institutio (1559). Dostupné na: <http://www.ccel.org/>.

HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. *Cesta do Země svaté a do Egypta*. Sv. 1–2. Ed. Karel Jaromír Erben. Praha: František Řivnáč, 1854–1855.

KABÁTNIČEK, Martin. *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Ed. Justin Václav Prášek. Praha: J. Otto, 1894.

KOMENSKÝ, Jan Amos:

- *Clamores Eliae: výbor*, Jiří Beneš, Praha: Primus, 1992.

- „Haggaeus redivivus“. Eds. Stanislav Králík a Rudolf Říčan. In *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 2. Praha: Academia, 1971. s. 293-269.

- „Komenský sultánovi“, ed. V. T. Miškovská, *Nový Orient*, 1954, roč. 9, č. 2, s. 20–21. Dostupné na <https://kramerius.lib.cas.cz/>

- „Labyrint světa a ráj srdce“. Ed. Jaroslav Kolár. In *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 3. Praha: Academia, 1971. s. 267-398.

- *O sobě*. Přel. a Ed. Amedeo Molnár a Noemi Rejchrtová. 2. vyd. Praha: Odeon, 1989.

- *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. 1–3. Přel. a Ed. Marta Bečková et al. Praha: Svoboda, 1992.

- *Orbis sensualium pictus*. k vydání připravili Naděžda Kvítková ... et al. ; přeložili Věra Höppnerová ... et al. Beroun. Machart. 2012.

- „Retuňk proti Antikristu a svodum jeho“, eds. Jiří Daňhelka, Naděžda Lupínková a Rudolf Říčan, in *Dílo Jana Amose Komenského*, sv. 2., Praha: Academia, 1971. s. 11-225.

LÖWENKLAU, Johannes. *Kronika nová o národu tureckém*. Eds. Eduard Petruš, Jana Kolářová a Tereza Kohoutová. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013.

LUTHER, Martin:

- *O svobodě křesťanské: babylonské zajetí*. Přeložil Rudolf Říčan, přeložil Bohumír Popelář. V Praze: Jan Laichter, 1935.

- *Vom Kriege wider die Türken*. In D. Martin Luthers Werke. Sv. 30/2. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1909, dostupné na <http://books.google.com/>.

SKÁLA ZE ZHOŘE, Pavel, JANÁČEK, Josef (ed.). *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*. Praha: Svoboda, 1984.

SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, Vilém. *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka, .. od l. 1608 do 1619*. V Praze: I.L. Kober, 1866.

TICHÁ, Zdeňka. *Jak starí Čechové poznávali svět: výběr ze starších českých cestopisů 14.-17. století*. Praha: Vyšehrad, 1985.

4. Slovníky a encyklopedie

ELIADE, Mircea. *Slovník náboženství*. Praha: Český spisovatel, 1993.

ELSER, M., G. MURRER a S. EWALD. *Encyklopedie náboženství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997

FILIPI, Pavel. *Malá encyklopedie evangelických církví*. Praha: Libri, 2008.

Malý encyklopedický slovník A-Ž. Praha: Academia, 1972.

OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Atlas muslimských strašáků aneb Vybrané kapitoly z „mediálního islámu“*. Praha: Academia, 2014.

PAVLINCOVÁ, Helena. *Slovník: judaismus, křesťanství, islám*. Ilustroval Miloslav Murtinský. Praha: Mladá fronta, 1994.

5. Články, příručky, Monografie, a sborníky

ABDALATI, Hammudah. *Zaostřeno na islám*. Praha: Ústředí muslimských náboženských obcí v Československu, 1991.

ALI, Sayed R. *Islám a křesťanství v Bibli*. V Praze: Islámská nadace, 2011. .

ARMSTRONG, Karen. *Dějiny Boha*. Praha: Argo, 1996.

BOBZIN, Hartmut. *Der Koran im Zeitalter der Reformation: Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*. Stuttgart: In Kommission bei F. Steiner, 1995.

Calvin: Kardinál a reformátor. Přeložil F. M. Dobiáš. Praha: Jan Laichter, 1936.

CARDINI, Franco. *Evropa a islám*. Praha: Lidové noviny, 2004.

ČECHURA, Jaroslav. *České země v letech 1584–1620*. První Habsburkové na českém trůně II. Praha: Libri, 2009.

DANGL, Vojtěch: *Bethlen proti Habsburkům*. (Slovo k historii, č. 37.) Praha: Melantrich, 1992.

DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14.-18. století: Obležená obec*. sv.2. Přeložil Jana Smutná-lemmonierová. Praha: Argo, 1997.

EVANS, G. R. *Stručné dějiny kacířství*. Praha: Volvox Globator, 2006.

- FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. Praha: Zvon, 1992.
- FRÖHLICH, Roland. *Dva tisíce let dějin církve*. Přel. Ondřej Bastl a Tomáš Bastl. Praha: Vyšehrad, 2008.
- HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty* (Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti). Praha: Akropolis, 1992
- HALAMA, Jindřich. *Sociální učení Českých Bratří, 1464-1618*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.
- HAZLETT, Ian, ed. *Rané křesťanství: počátky a vývoj církve do roku 600*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009.
- HREJSA, Ferdinand. *Česká reformace*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1914.
- HUBKOVÁ, Jana. „K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany“. *Historie – Otázky – Problémy*, 2014, roč. 6, č. 2, s. 197–210.
- JANÁČEK, Josef. *České dějiny: Doba předbělohorská. Kniha 1, díl 2*. Praha: Academia, 1984.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*. Praha: Zvon, 1991.
- KOLDINSKÁ, Marie. *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic: cesta intelektuála k popravišti*. Praha: Paseka, 2004.
- KNOZ, Tomáš. *Karel starší ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- KONTLER, László a Richard PRAŽÁK. *Dějiny Maďarska*. Přeložil Miloslav Korbelík. Praha: Lidové noviny, 2001.
- KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečnostvo a Slovensko*. Bratislava: Veda, 1986.
- KREISER, Klaus – NEUMANN, Christoph K.. *Dějiny Turecka*. Praha: Lidové noviny, 2010.
- KROPÁČEK, Luboš:
- *Duchovní cesty islámu*. 5. vyd. Praha: Vyšehrad, 2011.
 - „Islám očima křesťanské teologie“. *Souvislosti: Revue pro křesťanství a kulturu*, 1997, č. 3–4, s. 115-126. dostupné na: [Dostupné na http://souvislosti.cz/](http://souvislosti.cz/)
- KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium Servis, Praha: Svoboda, 1992.
- LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 1996.
- LEWIS, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*. Přel. Milena Pellarová a Zuzana Rousová. Praha: Lidové noviny, 2007.

- LISY-WAGNER, Laura. *Islam, Christianity and the making of Czech identity, 1453-1683*. Farnham: Ashgate, 2013.
- MACEK, Josef. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha: Argo, 2001.
- MACKENNEY, Richard. *Evropa šestnáctého století*. Přel. Martin Hořák, Eva Křístková a Martin Žemla. Praha. Vyšehrad, 2001.
- MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha: Lidové noviny, 2004.
- MENDEL, Miloš, Bronislav OSTŘANSKÝ a Tomáš RATAJ. *Islám v srdci Evropy: vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Academia, 2007.
- MIKA, Alois. *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526–1627*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974.
- MUNCK, Thomas. *Evropa sedmnáctého století 1598-1700*. Praha: Vyšehrad, 2002.
- NOVÁK, Jan V, HENDRICH, Josef. *Jan Amos Komenský: Jeho život a spisy*. Praha: Dědictví Komenského, 1932.
- PETRÁŇ, Josef. *Staroměstská exekuce. 2.* (v MF 2.) vyd. Praha: Mladá fronta, 1985.
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996.
- PRAŽÁK, Richard a kol.. *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993.
- RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce: obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorium, 2002.
- REJCHRTOVÁ, Noemi. *Václav Budovec z Budova*. Praha: Melantrich, 1984.
- TAUER, Felix. *Svět islámu: dějiny a kultura: nástin politického, sociálního, hospodářského a kulturního vývoje zemí, do nichž proniklo učení arabského proroka, od jeho vystoupení do konce první světové války*. Vyd 2. Praha: Vyšehrad, 2006
- TROJAN, Jakub S.. *Idea lidských práv v české duchovní tradici*. Praha: OIKOYMENH, 2002.
- VAUGHAN, Dorothy M. *Europe and the Turk: a pattern of alliances, 1350-1700*. New York: AMS Press, 1976.
- VÁLKA, Josef. *Dějiny Moravy. Díl 2: Morava reformace, renesance a baroka*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1996.
- VEBER, Václav. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2002.
- WENIG, Adolf. *Čeští bohatýři: Postavy z minulosti*. Praha: XYZ, 2000.
- WERNISCH, Martin. *Politické myšlení evropské reformace*. Praha: Vyšehrad, 2011.
- WHEATCROFT, Andrew. *Nepřítel před branami: Habsburkové a Osmané v bitvě o Evropu*. Přel. Petra Andělová a Jitka Jeníková. Praha: Slovart, 2010.

YATES, Frances A. *Rozekruciaánské osvícenství*. Přel. Martin Konvička. Praha: Pragma, 2000

ZBÍRAL, David. *Největší hereze: dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*. Praha: Argo, 2007.